

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми

**ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ
ПОДІЛЛЯ (НАЗВИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ)**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи FUKR1–M18
спеціальності
035 Філологія (Українська мова і література)

Потятинник Інна Русланівна

Керівник: Шеремета Н.П., кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент: Марчишина А.А., доктор філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	9
<i>1.1. Українознавчі аспекти живої народної мови</i>	<i>10</i>
<i>1.2. Теоретичні й методологічні засади опису діалектів</i>	<i>21</i>
<i>1.3. Лексика на позначення одягу та взуття як об'єкт наукового дослідження.....</i>	<i>31</i>
<i>Висновки до 1 розділу</i>	<i>39</i>
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ У ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ	41
<i>2.1. Лексико-семантична група ‘Назви одягу’</i>	<i>42</i>
<i>2.2. Лексико-семантична група на означення доповнення до одягу</i>	<i>60</i>
<i>2.3. Лексико-семантична група ‘Назви головних уборів’</i>	<i>64</i>
<i>2.4. Лексико-семантична група ‘Назви одягу для ніг’</i>	<i>73</i>
<i>Висновки до 2 розділу</i>	<i>82</i>
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	91

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ГГ** – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів: Вид-во Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. 232с.
- ДО** – Диференційна ознака
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: У 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т.1–6
- СБукГ** – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 889 с.
- КСЛГ** – Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування й підготовка до друку Є.Д. Турчин. ІваноФранківськ: Сіверія МВ, 2004. 364с.
- ЛСГ** – Лексико-семантична група
- МСБГ** – Матеріали до словника буковинських говірок. Чернівці, 1971–1976. Вип. 1–6
- МСГГ** – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
- МСЗвГ** – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. Київ: Наукова думка, 1987. С.62–267
- СБГ** – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч.1–2
- СЗпГ** – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Луцьк: Ред-вид. відд. "Вежа" Волин, держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т.1. 354 с.; Т.2. 458 с.
- СОВ** – Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. 184 с.
- СПГ** – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ, 1974. 254с.
- ССпГ** – Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348с.
- СУМ** – Словник української мови : В 11-ти т. / І.К.Білодід (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т 1–11. URL: <http://sum.in.ua/>
- СУМ(Г)** – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4т. Київ, 1907–1909. Т.1–4
- ТГЛ** – Тематична група лексики
- Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перев. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Москва : Прогресс, 1964–1973. Т.1–4

ВСТУП

Діалектна лексика упродовж тривалого періоду залишається об'єктом лінгвістичних розвідок. Водночас у її вивченні існує й чимало лакун. Так, досі не розв'язано чимало актуальних завдань діалектної лексикології, так і не створено Загальнонаціонального лексичного атласу й Словника українських говорів, немає багатьох регіональних атласів і словників. Розв'язання цих проблем можливе лише після сформування емпіричної бази діалектної лексикографії та лексичної ареалогії. Тому пріоритетним завданням сучасного мовознавства залишається дослідження народної культури крізь призму слова. Культурно-історичний компонент наявний на всіх рівнях мовної системи, але все ж найяскравіше він виявляється у лексиці. Культурно марковані елементи значною мірою зосереджені саме в системі діалектної лексики. Але на сьогодні багато тематичних груп лексики українських говорів або зовсім не вивчено, або інформація про них неповна. Так само неповною є інформація про географію лексики. Не стали предметом спеціального аналізу й говірки західного Поділля, що входять до подільського говору південноволинсько-подільської групи південно-західного наріччя. Репрезентація окремих слів у Атласі української мови не виявляє лексичної диференціації досліджуваного мовного континууму, оскільки представляє багатогранний цілісний об'єкт вивчення фрагментарно. У зв'язку з цим тема магістерського дослідження є *актуальною*.

Актуальність теми визначається як необхідністю дослідження системних зв'язків в окремих групах слів на позначення одягу та взуття, що дозволяє краще пізнати системну організацію лексики загалом, так і важливістю вивчення лексики, яка безпосередньо віддзеркалює різноманітні реалії та фрагменти матеріальної і духовної культури.

Такі етнолінгвістичні студії, подаючи мовні факти на широкому історичному й етнографічному тлі, покликані збагатити науку про людину й суспільство новими матеріалами, розкрити невідомі сторінки історії народу,

становлення й розвиток його духовності.

Необхідність проведення дослідження зумовлюється й екстралінгвальними факторами, оскільки науково-технічний прогрес спричиняє прискорену архаїзацію та поступове зникнення з ужитку групи лексики на позначення традиційного народного одягу. До того ж, різні екологічні й антропогенні чинники призводять до міграції населення, що змінює споконвічну етнографічну карту України. Отже, проведення запису, паспортизації та лінгвістичного інтерпретування діалектної лексики належать до найактуальніших завдань вітчизняної лінгвістики та етнографії.

Основну *джерельну базу* роботи становлять матеріали, зібрані автором експедиційним методом за спеціально розробленою програмою для запису народних назв одягу та взуття у говірках Хмельниччини та матеріали картотеки і текстотеки лабораторії діалектологічних досліджень кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету ім.Івана Огієнка.

Об'єкт дослідження становить тематична група лексики назв одягу та взуття, що як складова частина побутової лексики характеризується значною ареальною та семантичною диференційованістю, активністю вживання. Назви одягу та взуття – одного з важливих складників народної матеріальної культури – є цінним джерелом для вивчення глото- та етногенезу, взаємозв'язків і контактів окремих народів та їхніх мов.

Предметом дослідження обрано лексичну систему сучасних українських говірок Поділля в аспекті ареального варіювання, зв'язків з іншими говірками української мови.

Мета роботи – здійснити опис та аналіз лексики на позначення назв одягу та взуття у говірках Поділля.

Для реалізації поставленої мети потрібно було розв'язати такі *завдання*:

1) здійснити експедиційне обстеження говірок західного Поділля за спеціально укладеною програмою та виокремити матеріал подільських

говірок даної тематичної групи з картотеки лабораторії діалектологічних досліджень кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету ім.Івана Огієнка;

2) визначити з максимальною повнотою склад лексики на позначення назв ноші у подільських говірках, спаспортизувати, класифікувати його на основі здійснення фонетичного аналізу;

3) виділити в складі зібраної тематичної групи лексики окремі лексико-семантичні підгрупи; визначити структуру цих підгруп;

4) провести аналіз внутрішніх семантичних зв'язків у межах лексико-семантичних груп; дослідити специфіку та напрями еволюційних процесів у семантиці аналізованих лексем;

5) виявити найважливіші риси щодо походження окремих назв одягу та взуття;

6) з'ясувати просторову поведінку аналізованих сем у контексті поширення в інших говорах українського мовного континууму.

Методологічна база магістерської роботи сформована на загальнофілософських положеннях про єдність форми та змісту, співвідношення часткового і загального, про змінність мови у процесі історичного розвитку та положення про єдність теорії і практики.

Задля досягнення мети дослідження магістра було використано такі **методи дослідження:**

– *загальнонаукові*: історико-генетичний, методи термінологічного аналізу, добору та систематизації матеріалу;

– *спеціальні*: польове опитування (під час збору матеріалу); описово-аналітичний метод з використанням прийомів спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів і явищ (для аналізу тематичної групи лексики); метод лінгвістичної географії – для визначення територіального поширення місцевого говіркового мовлення і його взаємовідносин з іншими діалектами.

Теоретичне значення наукового дослідження полягає в тому, що комплексне вивчення окремої групи діалектної лексики дає змогу поглибити теорію діалектної лексичної семасіології, зокрема в плані визначення закономірностей становлення й розвитку семантичної структури тематичної групи назв одягу та взуття у подільських говірках на загальноукраїнському тлі. Визначення джерел і шляхів міграцій запозичень та наявності лексико-семантичних паралелей дає підстави для глибшого дослідження низки питань історії мови та культури українського народу.

Практичне значення дипломної роботи магістра. Результати студій з номінації української народної ноші Поділля можуть бути використані у вишівських курсах з лексикології, історії та діалектології української мови, у спецкурсах з народознавства, етнографії, лінгвокраїнознавства, при укладанні словників етимологічного та діалектного типів, у створенні лінгвогеографічних атласів.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення та практичні результати апробовано на таких конференціях:

1. Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Антропоцентрична скерованість сучасної наукової лінгвістичної парадигми» (м. Миколаїв, 17 квітня 2019 р.) (Лінгвокраєзнавчий потенціал назв одягу та взуття у подільських говірках);

2. Звітній науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2018-2019 навчальному році (м. Кам'янець-Подільський, 24-25 квітня 2019 р.) (тема «Лінгвокраєзнавчий потенціал назв одягу у подільському говорі»).

Роботу обговорено на засіданні кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огінка (19 листопада 2019 р.).

Структура роботи. Наукове дослідження магістра складається зі списку скорочень, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних

джерел (15 позицій) та списку використаної літератури (79 позицій).
Повний обсяг дослідження – 91 с.

РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Діалектологія серед розділів мовознавства вважається однією із найпізніших за часом створення, оскільки виокремилася в окрему науку лише на початку ХХ ст. До того часу діалектологічні особливості розглядали лише як відхилення від тих мовних форм, що вважалися літературно нормативними. У сучасній українській діалектології помітно активізувались збирання і наукова систематизація лексичного матеріалу. Зокрема, за останні роки підготовлено регіональні атласи, у яких об'єктом картографування стали окремі лексичні групи. Такі лексикологічні дослідження дають змогу окреслити ареали багатьох лексичних явищ і визначити класифікаційну здатність, ареалогічну цінність та надійність лексичного матеріалу. Донедавна в діалектології переважала думка про неоднакову цінність різних структурних рівнів мови, зокрема зазначалося, що лексика має низьку ареалогічну цінність, а відтак – і загальну невисоку евристичну цінність. Проте опубліковано низку праць, де предметом дослідження, включно – й ареалогічного, стала лексика. У науковий обіг введено новий діалектний лексичний матеріал, що уможливило у майбутньому підготовку Лексичного атласу української мови та Словника українських народних говорів. Зростання інтересу до українського діалектного лексичного матеріалу зумовлене, з одного боку, необхідністю забезпечити надійним матеріалом ті галузі мовознавства та суміжних наук, які пов'язані з вивченням розвитку духовної й матеріальної культури носіїв мови, а з другого – потребами вирішення питань інтралінгвістичних, суто діалектологічних.

Окрему й важливу ношу в цих дослідженнях займає вивчення локальних тематичних груп лексики, що дозволяє розкрити початковий вигляд частково зміненої структури слова внаслідок нерегулярних звукових видозмін, як-от: заміна однієї / двох фонем, їх перестановка, зникнення й ін. Це, відповідно, спонукає до думки, що під час етимологічного аналізу певної тематичної групи лексики необхідно зважати не лише на поширені історичні

процеси в структурі слова, а й на різні регіональні явища й тенденції, пов'язані з функціонуванням лексеми, які ще й сьогодні активні в народних говорах.

1.1. Українознавчі аспекти живої народної мови

Народна мова – скарбниця, звідки черпали красу і силу слова відомі українські письменники. Саме в ній відбито характер народу, спосіб його мислення, релігійні і міфологічні його уявлення, скарби народної мудрості й віковічних спостережень над природою і буттям людини. Іван Огієнко повчав: «Добре вивчення української мови завжди залежить від глибини нашого знання живої народної мови, тобто, досліди живої мови – найцінніше джерело для вивчення української мови. Дослідження живої мови дають нам цінний матеріал, подають не тільки звуковий опис її стану, але й матеріал про її долю, – про її розвиток, зміни, чужі впливи, значення і походження слів. Тому записи живої мови завжди мали й тепер мають першорядне значення для цілої науки мовознавства» [60].

Учені здавна розрізняли живу народну й книжну мову українців. Справжнє багатство мови криється в її підґрунті, народному й історичному словникові [8, с. 10-11]. Адже діалектна лексика в певній своїй частині здатна зберігати елементи глибокої давнини, незважаючи на те, що в іншій вона реагує на будь-які зміни в житті мовців [36, с. 249].

Спочатку помічали окремі елементи народної мови у найдавніших пам'ятках княжої доби нашої держави України-Русі. Пізніше все виразніше заявляла про себе живомовна стихія у публікаціях народнопоетичних скарбів різних жанрів – легендах, переказах, народних оповіданнях, в обрядовій поезії, пареміях, в етнографічних матеріалах тощо. К.Ушинський писав: «У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина, – в ній утілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук, і небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі й грози – весь той глибокий,

повний думки й почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів...» [74, с. 115].

У живій народній мові відбито такі чесноти українців, як глибока релігійність, працьовитість, висока культура, безмежна пожертва в ім'я вітчизни, лицарське ставлення до супротивників, історична пам'ять роду й народу. У розмовній мові співіснують сучасні форми ті, що були в минулому (реліктові явища), а також ті, що тільки народжуються й освоюються мовою літературною.

У найдавніших словниках і граматиках української мови зафіксовані її живомовні риси. Зокрема, у церковнослов'янсько-українському словнику Лаврентія Зизанія, виданому в 1596 р. у м.Вільно, в знаменитому "Лексиконі" Памво Беринди (Київ, 1627 р.), у "Граматиці" Мелетія Смотрицького (1619), який уперше запровадив до абетки літеру на позначення гортанного звука "г" як специфічного для української вимови, а також у першій рукописній граматиці української мови, яку склав у 1643 р. у Парижі українець, студент паризької Сорбонни Іван Ужевич (граматика Івана Ужевича була видана в Києві фотографічним способом у 1970 р.).

Українські письменники й культурні діячі XIX – XX ст. (від І.Котляревського і до наших днів) завжди спиралися на живу народну мову, звертаючись до неї у своїх художніх творах, демонструючи кращі зразки лексики, фразеології, словотвору, синтаксису. Мовознавець І.Срезневський у 1834 р. писав, що українська мова є однією з найбагатших мов світу, що вона навряд чи поступається, наприклад, чеській (богемській) багатством слів та виразів, польській – живописністю, сербській – милозвучністю. Хоч на той час вона була "ще необроблена" майстрами, але вже стояла на рівні з мовами "виробленими" щодо гнучкості синтаксичного багатства, поетичності та милозвучності.

А.Метлинський писав про українців, що вони для виявлення емоцій, почуттів (чи закипить у серці гнів, чи охопить журба, чи ніжність розм'якшить серце) мають мову, що "злеліяна не на прісному ґрунті граматики, а на полі битви у всьому розпалі, на вільних козацьких бенкетах і у свавільному побуті гайдамаки", мову, "що злеліяна сумливими промовами до вітчизни бездомного блукальця на чужині, піснями любові..."

Через мову попередніми поколіннями у спадок нащадкам передано світогляд, звичаї, традиції, уподобання. Тому так важливо було відвойовувати право українців навчатися рідною мовою. На захист української мови, за право українців навчатися рідною мовою виступив ще у ХІХ ст. мовознавець П.Житецький. Він писав: "...Місіонери освіти, які діють під прапором народності, забули, що народ, перш за все, вимагає від своїх вихователів поваги до його власного світогляду, виробленого далеко від школи, і що саме цей світогляд є точкою опори, від якої повинен піти весь майбутній її розвиток. Позбавити народ цього ґрунту – значить роздвоїти його натуру, значить забезпечити вічне існування двох суміжних категорій – суспільства й народу (начебто народ – не суспільство – а стадо овець)..." [Цит. за: 55, с.80].

Крім того, вчені наголошували на важливості через мову навчати учнів пізнавати народ, до якого вони належать. "Не грамматика вчить мови, – писав у передмові до своєї "Граматики української мови" В.Сімович, – а живе слово... Через те, що наша письменницька мова у своїй основі народна, то нам треба прислухувати ся до народа, як він балакає... Але що чоловіки, головню молодчі, вештають ся по всіх усядах, служать у чужому війську, мають зв'язки з містом, то їх мова не дуже чиста. Отже куди краще прислухати ся до старих дідусів, і то неписьменних, та до жінок, головню до наших сільських бабусь, які не мали нагоди зіпсувати собі своєї гарної мови" [70, с.19]. Звертається В.Сімович із закликом і до тих, хто творить красне письменство: "Треба тямити, що чим більше народних слів та фраз занесемо в письменство, тим більше письменницьку мову збагатимо тай зробимо її

живіщою, свіжішою, барвніщою, а тим самим іще принадніщою!" [70, с.20]. Автор граматики радив учням прислухатися до мови села, читати етнографічні матеріали, а також твори Т.Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка та інших справді народних письменників.

Народна словесність – це невичерпний скарб, з якого кожний може вивчити ся мови, і що найголовніше: зрозуміти духа її, набрати ся чуття мови, яке у практиці являється для кожної людини найкращою граматикою [70, с. 20]. Приклади з фольклору та етнографічних записів слугували ілюстраціями до граматичних праць В.Сімовича, І.Нечуя-Левицького, Є.Тимченка, С.Смерчинського, М.Сулими, О.Курило, О.Синявського та ін.

Живорозмовні джерела народної мови відбивають самотність національної картини світу українців, втіленої у назвах побутових реалій, трудових занять, обрядів, у своєрідній побудові фрази, її афористичності.

Мова усної народної творчості (пісень, казок, легенд, приказок, замовлянь, заклинань тощо) засвідчує, що лексикою, фразеологією, граматикою українська мова сягає глибоких віків, тому сьогодні фольклорні джерела є предметом багатьох нових галузей філології – лінгво-фольклористики, історичної поетики, семіотики художньої літератури та ін. Як зазначає С.Єрмоленко, через мову фольклору «передається світогляд народу, зокрема сприймання космосу в органічному зв'язку з навколишньою природою, відбиваються характерні заняття людей у певні історичні часи тощо» [38, с. 353-354].

Фольклорну мову вчені вважають наддіалектною, хоч, безперечно, у ній відбиті й виразні риси говірки, особливо в оповідних жанрах. Початок вивчення говіркового мовлення належить до 2-ої половини XVIII ст. Це пов'язано, як відзначає сучасний дослідник діалектології П.Гриценко, «з усвідомленням територіальної здиференційованості мови» [28, с.150.]. Тобто були спроби окреслити межі поширення окремих фонетичних явищ української мови, здійснити топографічний опис Чернігівщини, Київщини, Галичини.

У XIX ст. інтерес до живої народної мови зростає у зв'язку із загальним піднесенням етнології, з посиленням національно-культурних рухів українців, які перебували під чужоземним гнітом на різних територіях України. Філологічні праці М. Максимовича, Я. Головацького, О. Потебні, К. Михальчука є значним внеском у дослідження народної мови. К. Михальчук уперше виділив три наріччя в українській мові – поліське, українське та червоноруське (русинське, чи русняцьке). Сучасний поділ української мови так само здійснений на три наріччя – північне, південно-східне та південно-західне. Кожне з них має окреслені межі поширення, специфічні лексичні, фонетичні та граматичні ознаки.

Безперечно, наука про українську мову не може розвиватися без уважного вивчення діалектного мовлення. Українське регіональне мовлення, завдяки своїм специфічним локальним рисам, які відображають часто архаїчні, подекуди ще первозданні лексеми чи граматичні форми, засвідчує давні праукраїнські корені, своєрідну «мовну картину світу» українців.

Українська діалектологія як наука про наріччя сьогодні перебуває у стані відродження, адже були, на жаль, і такі часи в розвитку українського мовознавства XX ст., коли дослідження говіркового мовлення вважалися неперспективним. Намітилися нові підходи ідо поняття «говір» («говірка»), що мають не лише мовний, але й історико-культурний, українознавчий зміст, адже говірки часто співвідносяться з регіональними типами матеріальної і духовної культури українців, з окремими етнографічними групами у межах цілісного етносу (такими, наприклад, як бойки, гуцули, лемки, буковинці та ін.).

Говірка – це реальна комунікативна система, засіб спілкування мешканців певного регіону, поселення тощо. Сукупність усіх говірок складає діалектну мову, яка є тим складником національної мови, де «чи не в первозданному вигляді збереглися психологічні та культурні особливості певного етнічного угруповання, в усій повноті виражається дух нації, що, власне, і є її самобутністю» [32, с.102].

Копітка праця діалектологів полягає, передусім, в уважній фіксації кожного діалектного слова, відмінного від його літературного відповідника. Почасти діалектні слова – це ще й безеквівалентна лексика, яка не має літературного відповідника взагалі. На жаль, саме такі слова витісняються літературною мовою і можуть зникнути назавжди, якщо їх не зафіксувати принаймні у словниках. Зважаючи на це, І.Чередниченко у питальнику до укладання обласного словника буковинських говірок ще в 1957 р. писав: "Наше сьогоднішнє невідкладне завдання – в найкоротший час встигнути зафіксувати з живої народної мови ті діалектні лексичні явища і факти, які мають глибоку говіркову традицію, але які поступово і безповоротно зникають" [66, с.5]. Теоретичне і практичне значення словника буковинських говірок полягає в тому, що він, на переконання І.Чередниченка, повинен бути створений як «необхідний довідник для істориків української мови, істориків літератури, для етнографів, викладачів української мови, для студентів-філологів і взагалі для всякої культурної людини, що має інтерес до народної української мови» [66, с. 4]. Крім того, такий словник може бути ще й своєрідною пам'яткою, якою користуватимуться майбутні покоління втому разі, якщо певні діалектні явища взагалі зникнуть.

Сьогодні ні в кого вже не виникає сумніву, що жива народна мова з її регіональними говірковими особливостями є неоціненним духовним скарбом народу, надійним джерелом для дослідників історичного розвитку мови, а також для українознавчих студій. Лексика народних говорів становить великий інтерес завдяки тому, що у словах, здавна створених народом, успадкованих і збережених наступними поколіннями, відображено історичний поступ народу, його різноманітне трудове життя, його світогляд, звичаї, вірування тощо.

Багатство лексики народних говорів, різноманітність мотивів номінації, збереження у словниковому складі народної мови одиниць, відмінних за генетичною й часовою віднесеністю, – усе це актуалізує дослідження складу,

закономірностей системної організації, особливостей функціонування лексики говорів на одному синхронному зрізі і в часі [69, с. 5].

Відродно, що за останні десятиріччя в Україні опубліковано низку ґрунтовних досліджень з діалектології, лінгвістичної географії, видано кілька регіональних діалектних словників, зокрема: Лисенко П.С. «Словник поліських говірок» (Київ, 1974); Онишкевич М.Й. «Словник бойківських говірок» у 2-х ч. (Київ, 1984); Чабаненко В.А. «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» у 4-х т. (Запоріжжя, 1992); Аркушин Г. (Луцьк, 2000), "Словник буковинських говірок" (Чернівці, 2005) та ін.

Культурологічна площина живого простору поширення говірки зосереджена в поділі діалектизмів на певні тематичні групи, зокрема на ті, що пов'язані з суспільно-історичним розвитком етносу, його культурою, звичаями, і ті, що відображають побут, локальну господарську діяльність. Окремі тематичні групи лексики репрезентовані у працях Н. Никончука («Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся». Київ, 1985); В. Куриленко («Лексика тваринництва поліських говорів». Суми, 1991); Г. Гримашевич («Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок». Житомир, 2002), Н. Хобзей («Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник». Львів, 2002) та ін.

Особливо важливим аспектом роботи діалектологів вважаємо записи та видання діалектних текстів. На думку П. Гриценка, «діалектні тексти репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку її форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови» [31, с. 12].

Ще в 1928 р. О. Курило опублікувала «Матеріали до української діалектології та фольклористики», де були вміщені тексти з 17 населених пунктів Київщини, Вінниччини та Хмельниччини. Тут представлена досить повно побутова сфера, регіональні особливості мовного «обличчя» носіїв говірок [45].

Надзвичайно цінним є наукове видання «Говори української мови» за редакцією Т.Назарової, яке здійснив Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні в 1977 р. [24]. У ньому репрезентовано тексти з усіх областей України, а також діаспорні (записи українських говірок з Білорусії, Росії, Молдавії, Чехії, Словаччини, Югославії). Ці тексти різні за тематикою. Наприклад, їх основні назви: "Як колись жили", "Про одруження", "Як колись робили весілля", "Як колись ткали". "Як колись льон обробляли і ткали", "Що носили жінки", "Як жили за часів панської Польщі", "Про колишнє життя", "Як колись коноплі обробляли й полотно робили", "Як колись лікували", "Про заручини і весілля", "Про сватання і весілля", "Про вечорниці", "Як колись сваталися", "Про татарську навалу", "Як колись хазяйнували і вчилися", "Як колись ставили хату", "Як хміль обробляють", "Як хліб пекли", "Про колишній одяг", "Як їздили до Києва", "З народної метеорології", "Як горшки роблять", "З народної медицини", "Як колись дівчата ворожили", "З народної кулінарії", "Як колись святкували" та ін. Як бачимо, тексти говірок можуть бути надійним джерелом для вивчення регіональних краєзнавства й українознавства.

Особливо вагомим є видання «Говірки Чорнобильської зони: Тексти» [23]. Як відомо, після Чорнобильської катастрофи, яка сталася 26 квітня 1986 р., розпочалося відселення мешканців сіл з екологічно небезпечної зони. У результаті утворилася майже безлюдна так звана «Чорнобильська зона». А раніше там знаходилися села, яким були притаманні свої особливості мови й культури, той самобутній інформаційний фонд, що передається від покоління до покоління. Більшість сіл як людська й монокультурна єдність були зруйновані внаслідок переселення, а деякі взагалі навіки захоронені. Зникли з лиця землі і з карти України окремі села Чорнобильського району (Буряківка, Чапаки та ін.). Як зазначається у передмові видання «Говірки Чорнобильської зони: Тексти», «для славістики виникнення Чорнобильської пустелі виявилось особливо відчутним, оскільки Полісся, зокрема його центральна частина (у давнину –

територія слов'янського племені деревлян) справедливо оцінюється як одна з архаїчних зон слов'янського світу. Саме поліські свідчення про мову, археологію, традиційну й духовну культуру часто служать для славістів відправною точкою у реконструкції найдавніших етапів історії слов'ян» [23, с.3].

Усвідомлення неперехідного наукового значення інформації про Чорнобильську зону, поліські діалекти, традиційну культуру спонукали до розробки Державної програми збереження етнокультурної спадщини Українського Полісся, що зазнали чорнобильського лиха. У рамках реалізації цієї програми й було видано тексти говірок Чорнобильської зони. Сподіваємося, що хоч у такий спосіб, видання допоможе зберегти «адекватний мовний образ загубленої частини Славії і Європи» [23, с. 3] для наступних поколінь.

Подані тексти, хоч і різнопланові тематично, проте дають змогу проинятися болем за долю людей, які втратили рідну землю, рідну домівку. Як зазначено в текстах, життя чорнобильців чітко розділене на «до» і «після» трагедії. Оповідачі звертають увагу на особливості традиційної, духовної, обрядової культури, що зникає, її вірувань, локальних особливостей господарської діяльності. Тому погоджуємося з упорядниками цього видання, які вважають, що «значення вміщених у книзі текстів виходить за межі джерела лише мовної інформації» [23, с. 4]. Вони є досить цінним джерелом для етнологів, фольклористів, істориків.

У діалектному тексті як різновиді мовного простору виявляються не лише суто говіркові регіональні риси, але й містяться важливі етнологічні відомості про побут, історичне минуле краю, звичаї, традиції. Це засвідчило й видання «Українські закарпатські говірки: Тексти» (Упор, та передм. О.Мигилинець, О.Пискач), яке з'явилося в Ужгороді у 2004 р. Упорядники висловлюють щире подяку справжнім цінителям української духовної спадщини, які посприяли цьому виданню. Тут вміщено тексти, записані в різні періоди відомими фольклористами та етнографами, мовознавцями

М.Лучкаєм, І.Верхратським, В.Гнатюком, І.Панькевичем, Є.Сабовим, Г.Геровським, А.Залеським, С.Бевзенком, Й.Дзензелівським, П.Лизанцем, І.Жегуцом, І.Сабадошем, П.Чучкою [73].

Готується до видання хрестоматія діалектних текстів, записаних на Буковині, яка оспівана і «репрезентована в словах» у творах С.Воробкевича та Ю.Федьковича. «Моє щастя – в Буковині, у горах, а коли не в горах, то все-таки у Буковині – межі Дністром й Прутом, – писав Юрій Федькович у листі до Данила Телячківського в січні 1863 року. – Не знаєте ви, любку мій, кілька там краси та поезії! Хто не може на Україну та там ся народного Духа учити, то най іде в руську Буковину – до Кіцманя, у Заставну, у Чорний Потік, – а як там побуде якийсь час, най іде межі гуцули – у Довгополе, у Розтоки, у Шипіт, у Сторожинець!» [75].

Ю.Федькович був не лише письменником, редактором першої на Буковині газети українською мовою під промовистою назвою «Буковина», а й усе своє життя присвятив національному відродженню рідного краю, збирав фольклор, робив етнографічні описи, записував рідковживані слова.

У його рукописному словничку, де вміщено 80 «рідших руських слів з Путилівського (Русь-Кімполунгського) окола на Буковині», зафіксоване, наприклад, словосполучення «зміяльний хліб». Ю.Федькович подає до нього таке тлумачення німецькою мовою: «обмінаний хліб, який давали в знак подяки при певних нагодах, наприклад, після хрестин, вінчання і т. ін. Тут є такий звичай, що батьки новохрещеного або молоді приносять хресним батькам або свідкам у подарунок кілька (6) пшеничних хлібів. Але обдарований залишає собі тільки 5, а шостий хліб повертає назад. І саме цей хліб називається «зміяльний».

Сьогодні діалектна лексика цікавить не лише лінгвістів, але й дослідників інших гуманітарних наук. «Увага до лексики говорів загострена у зв'язку з необхідністю забезпечити надійним матеріалом галузі мовознавства й суміжних наук, які безпосередньо пов'язані з реконструкцією давнішого стану матеріальної і духовної культури носіїв мови» [29, с. 3].

Діалектна лексика відзначається культурологічним аспектом, її вивчення сприяє заповненню багатьох інтракультурних лакун (термін К.Хейла), які, на думку вченого, «виникають внаслідок незнання носіїв мови (культури), застарілих реалій чи понять, або виявів своєї локальної культури» [72, с.7].

У «Словнику буковинських говірок», який з'явився у видавництві "Рута" у Чернівцях у 2005 р. (СБукГ)¹, досить повно відображено лексичний фонд, який відтворює мовне середовище Буковинського краю, його суспільно-політичне життя, господарські відносини, різні звичаї, обряди тощо. Зокрема, до сфери суспільно-історичного життя та соціально-економічних відносин належать діалектизми, пов'язані з історичним розвитком Буковинського краю.

Етимологічний аналіз діалектних застарілих слів проливає світло не лише на походження слова, але й на походження самої реалії, пов'язаної з етнографічними характеристиками краю. Наприклад, слово «салба» – турецького походження і означає намисто або підгруднику вола. Підтвердженням цьому може слугувати те, що народні легенди Буковини пов'язують назву салба з турецькими воїнами [63, с. 131-133.]. Салби як прикраси мають певні особливості в різних регіонах. На території Глибоцького району салби виконані з монет, нашитих в 1–12 рядів на полотняну основу, на Сторожинеччині салби прикріплюють до дротяних дуг, а на Кіцманщині та Заставнівщині салби складали з монет, коралів і скляних намистин. До слабів входили від 1–2 до 35–50 монет.

Групу етнографізмів складають і назви предметів побуту, зафіксовані у «Словнику буковинських говірок»: Вереня, верень. Рядно (переважно з вовни або переткане вовною); Дека. 1. Ковдра. 2. Велика вовняна хустка; Джента, джанта, джанда, джандра, джанта (рідк.). Портфель, чемодан; Лаката. Будьякий замок (висячий, внутрішній), дерев'яний засув та ін.

¹ Тут і далі у круглих дужках подано скорочене (див. список скорочень) покликання на список використаних джерел.

Надзвичайно різноманітною є група етнографізмів – назв посуду і кухонного начиння, як-от: *бербеница*. Невеличка діжка для сиру та бринзи; *бомбетиль*, *бамбетиль* (заст.). Вид лави, що може служити ліжком; *будилев*. Видовбана з дерева діжка для зерна та сухих фруктів; *гальба* (заст.) Півлітровий бокал, кухоль і под.

Як бачимо, жива народна мова зберігає чимало реліктових явищ давнини. Діалектні слова репрезентують українознавчі аспекти, необхідні для пізнання українського етносу. Вони, за висловом К. Германа, «є живими свідками історії мови, часто більш переконливими, красномовнішими, ніж могили, кістки та зброя» [20, с. 3].

Жива народна мова з її регіональними говірковими особливостями є неоціненним духовним скарбом українського народу, відображає його «ментальний простір», історичний поступ, його побут, трудове життя, господарську діяльність, світогляд, звичаї, обряди, вірування тощо.

Розмовна українська мова відзначається просторовою варіативністю і територіальною диференціацією. У ній можемо простежити історію формування мовно-територіальних утворень, взаємодію між різними формами існування мови і, передусім, – літературною, взаємовпливи інших мов у процесі історичного розвитку.

Отже, вивчення живого народного, у тому числі й говіркового, мовлення в усьому його розмаїтті – невідкладне завдання сьогоденних мовознавців та українознавців. На часі й видання діалектних текстів та словників. Вони відображають історію народу, матеріальну і духовну культуру етносу.

1.2. Теоретичні й методологічні засади опису діалектів

Проблема динамічних процесів у діалектних системах досі ще недостатньо розроблена у вітчизняній діалектології. Ця проблема потребує вивчення насамперед тому, що сьогодні діалектологічні дослідження різних рівнів мови фіксують все більше явищ, що свідчать про діяхронічні зміни у

структурі діалектного мовлення. Нагальним постає завдання дослідження таких змін, що відкриває можливості прогнозування динамічних процесів у певній діалектній системі, а також подає загальну картину функціонування того чи іншого явища на тлі різних за обсягом діалектних систем.

Завданням нашого дослідження є сконцентрувати увагу на найважливіших аспектах вивчення динаміки певної діалектної системи, відмежуватися від розуміння динаміки лише як процесу діахронічних змін одиниць її структури.

Динаміка окремо взятої говірки має базуватися насамперед на розгляді трьох факторів:

- зіставленні синхронних зрізів функціонування говірки щодо репертуару одиниць у її структурі,
- типів відношень між елементами говірки як окремої діалектної системи,
- особливостей їх функціонування.

Динаміка мови визначається зв'язком мовного часу і мовного простору. Цьому питанню в українській діалектології велику увагу приділила Л. Коць-Григорчук, яка, зокрема, наголошувала, що говори – це виявлена в мовному просторі діахронія мови [44, с. 27], і багато уваги приділила питанню синтезу синхронії і діахронії, нерозривності статичної і динамічної мови.

Для розгляду динаміки окремо взятої говірки її необхідно досліджувати як елемент у структурі більш широких діалектних систем, бо саме такий підхід дає можливість виявити основні тенденції у її розвитку, закономірності її структурних змін. Отже, досліджуючи механізм внутрішньоговіркових структурних змін, ми обов'язково маємо проектувати їх на ширший діалектний простір. У цьому виявляється зв'язок динаміки говірки і динаміки ареалів як об'єктів дослідження.

Комплексне дослідження діалектної лексики в цьому напрямку поряд з іншими вимагає появи лексикографічних праць – загальних і диференційних.

Копітка праця діалектологів полягає, передусім, в уважній фіксації кожного діалектного слова, відмінного від його літературного відповідника. Почасти діалектні слова – це ще й безеквівалентна лексика, яка не має літературного відповідника взагалі. На жаль, саме такі слова витісняються літературною мовою і можуть зникнути назавжди, якщо їх не зафіксувати принаймні у словниках. Тому такий словник може бути своєрідною пам'яткою, якою користуватимуться майбутні покоління в тому разі, якщо певні діалектні явища взагалі зникнуть.

Окрім цього, словник діалектної лексики – це ще й необхідний довідник для істориків української мови, істориків літератури, для етнографів, викладачів української мови, для студентів-філологів і взагалі для всякої культурної людини, що має інтерес до народної української мови. Словники такого типу стають лінгвістичним, культурологічним, етнографічним і фольклорним джерелом. Вони покликані забезпечити повноту відтворення семантичної структури кожного елемента тематичної групи лексики.

Завдяки лінгвістичному картографуванню живого діалектного мовлення конкретної території маємо змогу виділити сучасні ареали поширення діалектних явищ різних мовних рівнів, а також зробити детальний аналіз сучасного стану говірок. На лінгвогеографічній карті відображено: 1) вузьколокальні діалектні явища; 2) інтердіалектні взаємопроникнення з рідної мови; 3) результати взаємодії діалектного мовлення з літературним; 4) результати міжмовних контактів близькоспоріднених та віддалено споріднених мов: субстратних і суперстратних, адстратних фронтальних й афронтальних. До того ж ці синхронні за своїми функціями мовленнєві факти за часом походження належать до діахронії, адже вони виникли в різні періоди розвитку мови. При цьому конфігурація ареалів, напрямки ізоглос є дуже інформативними. Ізогласа – результат пройденого відповідним мовним явищем шляху розвитку [1, с. 25] – потребує уважного аналізу в часі та просторі. Однак

якщо ізоглоса окреслює ареал діалектного явища, чітко вказує на територію його поширення, то історію її походження можна з'ясувати тільки завдяки тривалій і копіткій праці, аналізуючи всі карти, що мають подібні ізоглоси, з'ясовуючи історію виникнення і розвитку цих мовних фактів, аналізуючи історичні зміни ареалів та ізоглос деяких мовних явищ. Розв'язання лінгвістичних проблем тісно пов'язане з екстралінгвальними чинниками, причетними до появи аналізованих змін. До того ж кожна лінгвістична карта ставить проблеми, які потребують уважного і детального вивчення [19, с. 243-244].

На численних картах усіх міжнаціональних, національних і регіональних атласів подано пасма ізоглос, що взаємодоповнюють, указують на характер членування мовної території. Кожне мовне явище має свій ареал поширення, який тільки частково збігається з іншими, умовно охоплюючи однаковий мовний обшир. На картах різних мовних рівнів пасма ізоглос, окреслюючи конкретну територію функціонування явища дають змогу виділити території національних мов, їхніх наріч, говорів, говірок.

Спробу картографічного опрацювання динаміки лексичної системи східнословобжанських говірок у проекції на лінгвістичну карту здійснила Глуховцева К.Д., дослідивши номінацію явищ матеріального світу на двох хронологічних зрізах: кінця XIX століття – кінця XX століття [22, с. 5]. Як видно з Атласу української мови, лише лінгвістичний простір може дати відповідь на питання про розширення семантичного простору лексеми, про зменшення функціональної активності ряду специфічних лексем чи розширення семантичної структури загальновживаних лексем, про явища атракції та ін. [22, с. 11].

Спробу картографічного опрацювання динаміки лексичної системи східнословобжанських говірок у проекції на лінгвістичну карту здійснила Глуховцева К.Д., дослідивши номінацію явищ матеріального світу на двох хронологічних зрізах: кінця XIX століття – кінця XX століття [22, с. 5]. Як видно з Атласу української мови, лише лінгвістичний простір може дати

відповідь на питання про розширення семантичного простору лексеми, про зменшення функціональної активності ряду специфічних лексем чи розширення семантичної структури загальноновживаних лексем, про явища атракції та ін. [22, с. 11].

Для сучасного розвитку мовознавства загалом, й українського зокрема, актуальним є всебічне вивчення тематичних груп, якнайтісніше пов'язаних з життям і побутом народу, різноманітними реаліями та фрагментами матеріальної і духовної культури.

Тематичні й лексико-семантичні групи лексики (ТГЛ і ЛГС) є основними типами лексико-семантичних систем. Тематична група лексики – це історично сформоване структурно-семантичне ціле, в яке можуть входити лексикосемантичні групи на правах сегментів єдиної системи [29, с. 13]. Кожна із тематичних груп має складну внутрішню структуру: у їх складі менші лексико-семантичні парадигми об'єднуються на підставі спільності семантики. Для всіх лексико-тематичних груп однією з інтегральних ознак є наявність регулярних опозицій сем, що формуються багатьма типовими диференційними ознаками [21, с. 16].

Щоб вивчити історію говору, важливо дослідити всі давні мовні пласти, результати еволюційних новотворів. Щоб виявити давню діалектну систему, необхідно вміти побачити нашарування мовних змін, точно виявити і вмотивувати хронологію поступових діалектних інновацій (від давніх до сучасних).

Однак треба пам'ятати, що темп суспільного поступу не збігається з темпом мовного розвитку [61, с. 248]. На лексичному рівні зміни є досить помітними, натомість на фонетичному та граматичному – вони мають стрімкий характер. Лінгвістична географія в її зв'язку з історією народу подає дуже важливий матеріал для історії мови [20, с. 237].

Причину появи нового ареалу діалектного явища можна виявити тільки після комплексного аналізу його форм у контексті відповідних форм сусідніх

ареалів. Має значення й те, у яких напрямках продовжуються лінії ізоглос у сусідніх говірках і сусідніх мовах.

Екстралінгвальних чинників історичного характеру може бути багато. Завжди потрібно вміло виділити саме ті, які справді мали вплив на появу й подальший розвиток аналізованого мовного явища. Треба брати до уваги, що часом тільки сукупність багатьох чинників зумовлює певні зміни [20, с. 255].

Отже, перед дослідниками динаміки окремої говірки постає завдання не лише фіксації структурних змін її окремих елементів та частоти їх вияву, дослідження механізму внутрішньоговіркових змін, а й вивчення системності цих змін.

Так, наприклад, вивчаючи східнополіську говірку с. Хоробичі Городнянського району Чернігівської області, Олена Юсікова [78] звертається до глибокого детального опису цієї говірки, виконаного Оленою Курило [45], і в той же час до характеристики ареалу як зони перехідності, зокрема у праці Т.В.Назарової [54].

Так, Т.В.Назарова зосередила свою увагу на вагомості розгляду проблем динаміки діалектної системи перехідної українсько-білоруської зони. Питання перехідності цікавили дослідницю тривалий час і були детально нею розглянуті. Т.В.Назарова вводить до наукового обігу термін "умовна норма передконтактного стану" [54, с. 20] певної діалектної системи, яка може бути реконструйована за даними відповідних сучасних говірок неконтактних зон. Введення поняття "умовної норми" дає можливість здійснити розгляд динаміки перехідної системи, відрахунок інтерференції двох сусідніх систем у часі і просторі. Наступним етапом динаміки перехідної зони є інтеграція несистемних явищ, що відповідає статусові так званої «мішаної говірки». І нарешті, завершальним етапом динаміки є інтеграція системних явищ – часткова або повна інтеграція опосередкованої інтерференції, що визначає перехідну говірку.

У синхронному аналізі сучасна діалектна норма є визначальною для розгляду динаміки діалектної системи лише на стадії збереження її як

системи з ознаками нерегулярної інтерференції щодо інших діалектних систем. Отже, фактично, включення діахронного плану є вирішальним при розгляді динаміки архаїчних діалектних систем, а також говірок перехідної зони, що зберігають риси дуже давніх діалектних контактів.

При дослідженні динаміки слід звернути увагу на питання взаємозв'язку між вивченням динаміки, а значить і генези та історії певного мовного явища і дослідженням його просторового розгортання (тобто лінгвогеографічного представлення у синхронії) та розвитку. На доведення цієї думки постають дослідження відомих лінгвістів-діалектологів. Зокрема питання просторово-часового визначення діалектної системи як цілості, з огляду на опрацювання його у міжнародному контексті, розглядалося і у статті П. Ю. Гриценка «Простір і час у лінгвістичній географії» [30]. У праці названо три складові, що визначають напрями і глибину динаміки мовного явища: 1) час; 2) простір; 3) структура явища. "Час відбивається не лише на величині ареалу, а й глибині структурних перетворень, одночасно структурна зв'язаність елемента безпосередньо відбивається на його динаміці» [30, с. 107].

Отже, вивчення динаміки окремо взятої говірки неможливе без зосередження уваги на типологічних для української діалектної мови змінах у системі її одиниць, їх взаємозв'язках і функціонуванні. Так, зокрема, при дослідженні говірок західноподільської зони перехідності варто було б зосередитись на тих змінах, які стосуються певних типологічних явищ для:

- 1) континууму подільських говірок;
- 2) континууму подільських говорів і південно-західного наріччя загалом;
- 3) континууму української діалектної мови.

Для здійснення такого завдання слід простежити місце досліджуваної говірки в ареалогічній картині Атласу української мови та інших атласів. Звернення до лінгвогеографічного середовища функціонування говірки саме

собі не дає фіксації певних динамічних змін у її структурі, але, безперечно, накреслює тенденції таких змін.

Так, О.Юсікова, наприклад, порівняла багатий фактичний матеріал, зібраний відомою дослідницею О.Б. Курило у східнополіській говірці с. Хоробичі у 20-х роках [45], з матеріалом 50-х років і сьогоденним та спробувала відповісти на питання про закономірності і тенденції змін у структурі говірки лише спроектувавши ці зміни на ширші за обсягами діалектні простори. Матеріал, що представлений фрагментарно на глибших синхронних зрізах, вимагатиме іти у дослідженні не від конкретного матеріалу, а, представивши типологічну картину функціонування говірки, зокрема, і у лінгвогеографічному аспекті, – від накреслених тенденцій у її динаміці до конкретних підтверджень дії цих тенденцій і відповідних змін на атомарно репрезентованому фактичному матеріалі. Звичайно, велику допомогу у дослідженні надають праці українських діалектологів, які вивчали досліджувану діалектну систему, накреслюючи тенденції у розвитку діалектного масиву загалом.

Спостерігаючи динаміку функціонування рефлексів *е*-носового у перехідній поліській говірці с. Хоробичі, Юсікова звертається до лінгвогеографічного представлення цього явища і переконується, що найбільший ареал типово поліської рефлексії *е*-носового в ненаголошених складах *е* чи *и* виявляє лексема *колодязь* (межа ареалу опускається аж до с. Вороньків Бориспільського району, смт Баришівка Баришівського району, с. Лизогубова Слобода Яготинського району) [78]. В інших зазначених словах південна межа поліських рефлексів піднімається набагато вище на північ, що свідчить про різний ступінь збереження цього явища у різних лексемах, а загалом про динаміку пересунення на північ межі цього явища і про посилення відповідних динамічних процесів у системі обстежуваної говірки.

Інший приклад, зокрема вживання закінчення *-е"м* в орудному відмінку іменників середнього роду, свідчить про те, що обстежувана звірка, як

показує карта АУМу, є центром мікроареалу, що така форма функціонує паралельно з закінченням **-ам** [4; Т.1, кк. №№ 200, 201]. Це незаперечно свідчить про динаміку збереження зазначеного явища у морфологічній системі говірки. Про іншу динаміку цього явища, а саме про відсутність елемента **а**-кання після шиплячих, свідчить карта № 202 Атласу української мови.

Для проведення спостережень над динамікою подільських говірок, слід зупинити на проблемі загалом говірок Поділля як одиниць більш широкого діалектного ландшафту, врахувавши, що подільський говір неоднорідний. У структурі цього говору насамперед чітко проступає загальноукраїнська мовна основа – спільні з багатьма чи усіма українськими говорами мовні ознаки; разом з тим подільському говору властиві регіональні риси, які об'єднують його, з одного боку, з іншими українськими південно-західними, а з другого боку, південно-східними говорами. Це зумовлено розташуванням подільського говору в системі українських діалектів: належачи до південно-західного наріччя, цей говір на сході межує з південно-східним наріччям. Південна межа цього говору зазнала східнороманського (молдавського) впливу, а північна зона засвідчує зв'язки з волинським говором. Спільні подільсько-іншодіалектні явища зумовлені тісними культурними зв'язками людності Поділля з сусідніми регіонами. Подільський говір зазнав впливу польських говірок, меншою мірою – тюркомовного населення, яке впродовж кількох століть контактувало з людностю Поділля.

Активні діалектотворчі процеси спричинили появу і специфічно подільських мовних рис, які не відзначено в інших діалектних зонах або фіксуються в них лише зрідка.

Отже, найважливішими аспектами дослідження динаміки діалектної системи є: встановлення структурних і функціональних змін у межах синхронних зрізів існування діалектної системи, розгляд її як одиниці більш широких діалектних континуумів за допомогою лінгвогеографічних

спостережень, встановлення основних тенденцій в її розвитку і на цій основі розгляду діахронічних змін у ній. Динаміка говірки є тим чинником, що дає можливість простежити домінуючі тенденції розвитку не лише мікроконтинууму, але і широкого говіркового ландшафту. З цієї точки зору діахронічні зміни і впливи щодо окремо взятої говірки досить часто є показовими у плані простеження формування того чи іншого синхронного зрізу діалектної мови на певній території.

1.3. Лексика на позначення одягу та взуття як об'єкт наукового дослідження

Назви одягу і взуття належать до найдавніших номенів, тісно пов'язаних з матеріальною культурою народу, і є своєю чергою одним із виявів особливостей культури. Одяг завжди відігравав важливу роль у культурі та побуті різних народів. За одягом можна було визначити національність, соціальне становище людини, її вік, сімейний стан. Одяг є репрезентантом тіла на рівні культури. Тіло без одягу уявлялося “диким”, інфернальним, або й взагалі його не було. Потойбічні антропоморфні персонажі часто змальовуються голими або недоодягнутими: оголені русалки, відьми під час відьомського шабашу і під час магічних дій, «смерть приходить голіната» [67, с. 346]. Наявність людського тіла у немовляти в першу чергу залежала від одягу. У тих трагічних ситуаціях, коли тілу немовляти після появи на світ не було надано одягу, як це траплялося із завчасно народженими, мертвонародженими, померлими без хреста або й позашлюбними зведеними зі світу, немовля не тільки не вважалось людиною, воно не тільки не мало людської подоби (хоч анатомічно, звісно, людиною воно було) – воно не мало тіла взагалі. Такі створіння – потерчата – уявлялися безтілесними або у вигляді пташки. Найпоширенішим способом охрестити таку душу, себто вивести її з групи демонічних істот і ввести в групу предків, було надати йому одяг: “Пізніше душа тої дитини літає і кричить: Хресту. Як хто учує, мусить удерти з себе кавалок одежи: сорочки, спідниці або хустки, кинути дитині і сказати: як хлопець, то най буде Іван, або як там, а як дівчина, то Марія або т. п.” [41, с. 302].

Навіть у сьогоденнішому міському середовищі побутує «забобон» не купувати одягу дитині до народження. Бо якщо є одяг, то має бути тіло, а поки тіла нема, одягу бути не може; порушення цієї закономірності, як і в

інших випадках порушення послідовності ритуалів, призводило до трагічних наслідків, зазвичай – смерті.

Таким чином, тіло в міфопоетичному висвітленні було в певному сенсі залежним від одягу, який диктував соціальну реальність, творив соціальне тіло, ставав символічним заміником тіла. Паралелізм між життям одягу і одухотвореного тіла простежується у подільському звичаї: перед тим як вперше одягти дитині сорочечку, в неї “хухали”, вдихали повітря і обов’язково хрестили.

Формування українського народного одягу – цього яскравого й самобутнього культурного явища – відбувалося протягом багатьох століть. Ще за часів Київської Русі значного розвитку набули ткацтво та різноманітні ремесла, які мають безпосереднє відношення до створення одягу. Відтоді кожна епоха накладала відбиток на традиційне вбрання, і можна з упевненістю твердити, що особливості костюма являють собою одне з важливих джерел вивчення етнічної історії населення України, його соціальної структури, естетичних поглядів та уявлень тощо.

Назви одягу та взуття становлять в українській мові систему тематичної групи, єдність елементів якої виражається у подібності структурної організації, спільності шляхів мотивації, співвіднесеності з певними реаліями тощо. Наукове вивчення таких номенів і в лінгвістичному, і в історичному планах має довгу історію. Етнографи та фольклористи звернули увагу на цей об’єкт досліджень раніше від мовознавців.

Цінними джерелами кінця XVIII початку XIX ст. є історичні, статистичні та етнографічні праці І. Георгі та О. Шафонського, у яких не лише описано, а й подано замальовки народного одягу, взуття різних соціальних прошарків. Однак ці описи ще дуже загальні й недостатньо документовані.

Праці дослідників XIX століття були зосереджені переважно на духовній культурі українців, на описі їхніх звичаїв та обрядів, вірувань,

поетичної творчості тощо, тому мали переважно описовий характер, сприяючи подальшому науковому аналізу назв одягу і взуття.

Слобожанський одяг добре змалював Г. Квітка-Основ'яненко [див., н-д, аналіз: 7, с. 163].

В українському мовознавстві та етнографічній науці відомо чимало праць, спеціально присвячених вивченню назв народної ноші в окремих говорах і таких, що висвітлюють це питання принагідно. Так, назви гуцульського одягу минулого сторіччя детально описані В. Шухевичем у ґрунтовному дослідженні «Гуцульщина», Я. Головацьким у працях «Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі», «О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине й северо-восточной Венгрии», сучасні – в академічному історико-етнографічному виданні «Гуцульщина», у працях етнографів та лінгвістів Т. О. Гонтар, І. Т. Карпинця, О. Ф. Командрова, К. І. Матейко, О. В. Полянської, М. Н. Шмельової та ін. Опис бойківських назв одягу містять праці «Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині» І. Вагилевича, «Етнографічна експедиція на Бойківщину», «Дещо про шляхту ходачкову» та «Галицько-руські народні приповідки» І. Я. Франка. Значний внесок у розвиток етнографічної науки загалом і у вивчення вбрання зокрема зробили дослідники кінця ХІХ початку ХХ ст. Д. Багалій [7] і Ф. Вовк [14].

Серед новітніх досліджень заними є академічне видання «Бойківщина», «Гуцульщина», «Українська минувшина», ґрунтовні праці Г. Маслової, К. І. Матейко, К. Г. Зозуляк й ін. Буковинські назви одягу частково описані в статтях М. В. Леонової, В. А. Прокопенко, закарпатські – у статтях та лінгвістичних атласах Й. О. Дзендзелівського, П. М. Лизанця, О. В. Полянської, М. Н. Шмельової, наддністрянські – у дослідженнях Г. Ф. Шила, М. Карася та деяких інших працях.

В етнографічних дослідженнях окреслюються окремі складові частини, особливості предметів народної культури, їхнє технічно-художнє оформлення, що виявляється в кольористиці, орнаментиці, доповненнях і

загальному силуеті. Проте узагальнювальної праці, присвяченої системному і всебічному аналізу лексики на позначення одягу та взуття у подільських говірках до цього часу не було. І оскільки досі в українському мовознавстві тематичні словники представлені мало, тому залишається актуальним дослідження номінації елементів і явищ матеріальної культури.

Незважаючи на видиму незаперечність прагматичних функцій одягу – одяг прикриває тіло і обігриває його – нам видається, що одяг виконує й інші не менш важливі для носіїв традиційної культури функції. Адже і в давнину і сьогодні стегна жінок обмерзають взимку: *Оце ляшки ті хоч повирізаї [задубіли], красні як рак отой*², але це не спричинило появу в українському традиційному строї такого природного елемента, як жіночі штанці; для маленьких дітей не передбачалося зимового верхнього одягу й взуття, хоч це могло вберегти не одне дитя від застуд і смерті. Пройде лиш десять років, і тій дівчині, що бігає босою взимку, дадуть чимале придане з великою кількістю одягу і полотна, бо це було передбачено традиційними нормами). Одяг, звичайно, прикривав, але в певних регіонах України жінки легко заголяли свій зад на доказ своєї зневаги до співрозмовника.

Марія Маєрчик доводить, що в межах міфопоетичного мислення, в контексті української (і загалом слов'янської) традиційної культури одяг відіграє роль не оздобу тіла, не обігріву тіла і навіть не захисту тіла, одяг є самим тілом – символічним тілом [47, с. 69].

Так, наприклад, у магічних лікувальних діях від різних хвороб (часто навіть таких важких, як сухоти) після замовляння вимагається повністю переодягти людину в інший одяг, що було елементом технікивилікування тіла. Лікуючи від крикливців, дитину на завершення слід «переодягнути в інший одяг» [51, с. 204] за аналогією «інший одяг = інше тіло». Саме це міфологічне уявлення лежить в основі обов'язкового переодягання лімінальних осіб під час обрядів переходу. Переодягання в кожному з обрядів мало свою особливість – немовля одягали в користований,

² Тут і далі подано приклади з картотеки та текстотеки автора і лабораторії діалектологічних досліджень кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

“верифікований” одяг (“справжнє тіло”), покійника в “холостий” новий (холосте, нефункціональне тіло), молоду в інакший, жіночий, одяг.

Фольклорний матеріал містить чимало казкових сюжетів, коли зміна одягу (без маскування) робила особу невпізнаваною. В. Єрьоміна спостерегла: “В фольклорі зміна одягу перетворилася в стійку формулу невпізнаваності людини: жінка не пізнає в новому одязі свого чоловіка, мати – доньку, мачуха і сестри – Попелюшку” [37, с. 141-142]. Сюди також можна віднести казковий сюжет з Червоною Шапочкою, яка не впізнає в одязі своєї бабусі вовка, царенко не помітив, що біля нього живе чужа особа в одязі його дружини, і чимало інших класичних сюжетів відтворюють другу залежність – “одяг міняє тіло”, “чий одяг – того й тіло”. Тіло підневільне одягові: змінивши “шубку”, можна перетворитися не тільки в іншу людину, але і в тварину. Царівна-жабка легко міняє “шубки”, перетворюючись то в царівну, то в жабку; кривенька дівчина-качечка, змінюючи одяг, так само легко стає то дівчиною, то качечкою.

У сербській традиції, якщо тіло померлої людини в силу певних причин було недосяжним, голосили над одягом померлого: «Ритуальна заміна померлого його одягом, зброєю і відзнаками була звичайною у разі смерті далеко від дому», «Одяг у випадку ритуального плачу за ним є субституцією його володаря. На знак одягу у цьому разі переходить персоніфікація небіжчика» [50, с.67–68]. Отже, «той самий одяг – те саме тіло».

Марія Маєрчик, досліджуючи на матеріалах української традиційної культури одяг як символічне тіло доводить, що одяг у традиційній культурі виконує роль значною мірою не засобу прикриття та обігріву тіла, а радше культурного аналогу тіла, символічного тіла. Одяг виступав способом формування, доробляння і організації тіла в процесі підготовки та реалізації основних життєвих програм – збереження виду й продовження роду. Інколи нефункціональні, хворі частини тіла замінювалися одягом (неплідна жінка одягала сорочку плідної тощо). Одяг

«доштиковував» ті елементи тіла, роль яких зростала на відповідних етапах: немовляцтво супроводжувалося кокономорфним одягом, незшитою боками сорочечкою-плащом без рукавів; невиробничий дитячий період, час опанування базових умінь (сидіти, повзати, ходити, говорити) – сорочечкою вже з рукавами, поясочком; початок виробничого періоду, пастухування, допомога при хаті проявлялася оснащенням дитини взуттям і одягом (у невеликій кількості); статеве життя позначалося поясними видами одягу – спідницею, штанами; шлюбне життя – максимальною кількістю одягу й найбільш повною комплектацією; старіння – зменшенням компонентів одягу, балахонистістю, поверненням до кономорфності (завершувалося новим, «холостим», одягом у покійника) [47, с. 81].

Окремі етимологічні розвідки доводять, що дослідження назви ноші доцільно здійснювати в етнолінгвістичному аспекті, так як окремі запозичені назви елементів одягу походять від назв частин тіла. Наприклад, *гердан* від тур. *gerdan* ‘шия’ [15, с. 152]; походження назви *намисто* «пов’язують з псл. **monisto* з іє. *mono* ‘потилиця’, ‘шия’» [64, с. 43]. Ф. Вовк слово *кінтар* виводить від рум. *reptu* ‘груди’ [13, с. 136].

В українському мовознавстві відомі праці, де номені одягу і взуття розглянуто на матеріалі писемних пам’яток. Першу спробу охопити широкий період розвитку означених назв здійснено в академічному виданні „Історія української мови. Лексика і фразеологія” [40]. Але мета і завдання, поставлені перед собою авторським колективом, не дозволили вийти за межі узагальнення, тому підручник не містить вичерпного аналізу лексико-семантичних особливостей кожної тематичної групи.

Принагідно цю тематичну групу лексики в історичному аспекті досліджували у своїх монографіях чи статтях Л.Батюк, В. Горобець, П. Ковалів, І. Ощипко, М.Худаш та ін.

Ширше групу номенів одягу і взуття опрацьовано на окремих синхронних зрізах. Так, історію назв одягу і взуття в писемних пам’ятках

періоду Київської Русі детально висвітлено в кандидатській дисертації Г.Миронової [52]. Науковиця з'ясовує особливості становлення й розвитку української лексичної системи в досліджуваний період, подає етимологічний аналіз зафіксованих у пам'ятках назв одягу, використовуючи для порівняння дані сусідніх слов'янських мов (білоруської, польської, російської). Авторка залучає матеріали писемних джерел доби Київської Русі, сучасної української літературної мови та діалектологічних досліджень.

С. Гриценко дослідила історію походження та функціонування в українській мові назв одягу (кожух, каптан, жупан, свита, плащ) [27].

Об'єктом дослідження Г.Гримашевич стали склад, номінативні та семантичні процеси ТГЛ одягу Житомирщини XVI – XVII ст. [26] і сучасні назви одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок (СОВ).

У дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук Г. Войтів «Назви одягу в пам'ятках української мови XIV XVIII ст.» здійснено спробу систематизувати й описати назви одягу і взуття в досліджуваний період [17]. Макрогрупа назв одягу і взуття, переконує авторка, була сформованою органічною лексичною підсистемою, що розвивалася за загальними тенденціями функціонування, до складу якої входили номени – переважно іменники. Їх було скласифіковано за тематичними групами. Аналізуючи кожную назву, авторка подала семантичну характеристику компонентів досліджуваних підгруп і мікрогруп, встановила (наскільки це було можливо) першу фіксацію, розглянула семантичні зміни, простежила діяхронні процеси в семантичній структурі багатозначних слів, а також спробувала виявити рівень змін і перетворень, що відбулися в досліджуваних об'єднаннях слів у сучасній українській мові.

Назви одягу та взуття вивчали й діалектологи та етнографи, як-от: Л. Анісімова [3] Я. Вакалюк [12], Г. Гримашевич [26] М.Зубрицький [39],

О.Коваленко [43], Л.Лисиченко [46], О.Шляхов [77], О.Неділько [57], Ф.Чижевський [79] та ін.

У діалектній лексикології останнім часом активізовано дослідження номенів у межах окремих тематичних груп. В українському мовознавстві наявна чимала кількість праць, спеціально присвячених вивченню назв одягу і взуття в окремих говорах, а також таких, у яких ці номени розглядаються принагідно. У таких дослідженнях номени (переважно слівні) на позначення одягу і взуття розглядають здебільшого в плані структурної організації певних лексико-семантичних груп, лексичної мотивації окремих назв, їхнього походження тощо. Так, наприклад, найповніший системний аналіз означеної групи номенів в українських говорах Карпат здійснила Н. Пашкова [49]. Виділивши в складі зібраної тематичної групи окремі лексико-семантичні підгрупи, дослідниця визначила структуру цих підгруп, провела аналіз семантичних зв'язків у їхніх межах, дослідила специфіку й напрямки еволюційних процесів у семантиці аналізованих слів, з'ясувала й уточнила походження первинних назв, принципи і способи вторинної номінації тощо. Помітною в цьому напрямку є ґрунтовна праця Н.Клименко „Назви одягу в східностепових говірках Донеччини” [42]. У роботі здійснено системний аналіз одного елемента побутової лексики східностепових говірок; визначено особливості структурної організації й семантики тематичної групи назв одягу і взуття, з'ясовано характерні риси словника українських говірок Донеччини. Побутова лексика Полісся стала об'єктом дослідження вчених Ф.Бабія [5; 6] й Л. Пономар [64].

У колективну працю «Назви одягу та взуття Правобережного Полісся» [58] вміщено розділи «Назви одягу, взуття та білизни Правобережного Полісся» М. та О. Никончуків і «Словничок поліських назв одягу (назви спідниці)» Г. Гримашевич; значну кількість назв одягу й назв матеріалу, з якого виготовляють одяг, подано у словнику української термінології тканини і ткацтва Є. Шевченка.

Комплексною працею в україністиці, у якій усебічно досліджено лексику на позначення одягу і взуття в говірках Полісся на основі структурно-семантичного, ареального, етимологічного аналізу, можна назвати працю Г. Гримашевич (СОВ). Назви одягу в поліських, волинських і подільських говірках аналізовано з огляду семантики, генетики, етимології, ареального поширення в наукових доробках Л. Анісімової [3].

Досить повно відображено лексичний фонд, який відтворює мовне середовище Буковинського краю, його суспільно-політичне життя, господарські відносини, різні звичаї, обряди тощо у "Словнику буковинських говірок" (СБукГ). Зокрема, можна виокремити діалектизми – назви одягу та взуття, пов'язані з історичним розвитком Буковинського краю, як-от: *А́нцуг* (заст.). Чоловічий костюм; *Акінта́шка* (заст., рідк.). Жіноча сумка; *Га́чі* (заст.). Верхні чоловічі штани з сукна домашнього виробу; *Ба́сма* і *басма́* (заст., рідк.). 1. Парубоча прикраса, чорна шовкова стрічка, вишита бісером. 2. Шовкова хустка на шию, кашне. 3. Галстук, краватка; *Вівсюро́к* (заст.). Вид парубочої прикраси з бісеру; *Ба́та* (заст.). 1. Пояс у верхніх чоловічих штанах. 2. Підгорнутий рубець у верхній частині штанів, куди засильюється очкур; *Ба́юр*, *ба́йор*, *ба́єр*, *ба́яр*. Вид вузького пояса, витканого з різнокольорових ниток, який носять переважно жінки; *Бонді́ца* (заст., рідк.). Безрукавка; *Бо́рмоз*, *бурмоз*, *бурмуз* (заст.). Вид одягу з сукна домашнього виробу, свита до колін, яку носили переважно жінки; *Магя́рка* (заст.). Чоловічий головний убір, капелюх з широкими, загнутими вверх полями; *Молдованка*. Смушева чоловіча шапка; *Са́лба*. Прикраса з монет та ін.

Висновки до 1 розділу

Жива народна мова зберігає чимало реліктових явищ давнини. Діалектні слова репрезентують українознавчі аспекти, необхідні для пізнання українського етносу. Вони, за висловом К.Германа, «є живими свідками історії мови, часто більш переконливими, красномовнішими, ніж могили, кістки та зброя» [20, с. 3].

В українському мовознавстві назви одягу і взуття досліджено переважно у якомусь одному аспекті (історія походження назв одягу і взуття, діалектна номінація, функціональний аспект). Такий одноаспектний підхід є своєрідною традицією від XIX століття.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ У ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

Історія українського одягу та взуття невіддільна від історії народу. Разом з тим вважається, що остаточно особливості українського національного одягу окреслилися за часів Запорізької Січі. Саме тоді з'явилися певні критерії, за якими кожен елемент одягу свідчив про приналежність людини до певної верстви населення: духовенства, козацької старшини, селянина тощо. Приблизно в той же час стали чіткішими і регіональні відмінності одягу українців [68].

Назви одягу та взуття, віддзеркалюючи матеріальну культуру суспільства загалом і регіональну зокрема, утворюють досить багату, різноманітну і чітко спеціалізовану тематичну групу. Особливості одягу, взуття, головних уборів, прикрас відображають соціально-економічне становище людей, рівень розвитку виробництва, залежать від географічно-кліматичних умов життя місцевого населення.

Унаслідок соціально-економічних і культурно-побутових змін, що сталися й відбуваються в новітню добу, багато назв одягу і взуття інтенсивно виходить з обігу, адже зникають самі реалії, для означення яких вони вживалися. Отже, традиційні назви різних предметів народного вбрання, що свого часу широко побутували, були знані, переміщуються до історичного фонду мови, стають для нових поколінь мовців невідомими чи маловідомими. Таким чином, запис, паспортизація, картографування й лінгвістичне інтерпретування діалектних номенів належать до найактуальніших завдань вітчизняної лінгвістики й етнографії.

Інструментом для визначення семантики аналізованої тематичної групи лексем служить лінгвістично-етнографічна наддіалектна сітка-модель, що об'єднує такі лексико-семантичні групи: 'Назви одягу', 'Доповнення до одягу', 'Назви головних уборів', 'Назви взуття'.

2.1. Лексико-семантична група ‘Назви одягу’

Одяг – штучне покриття людського тіла. У широкому розумінні слова – це сукупність предметів (із тканини, хутра, шкіри та інших матеріалів), які одягають на тіло, а також головні убори, взуття, рукавиці. Доповнюють одяг змінні прикраси. Виходячи з основного призначення – захисту тіла людини від негативних впливів зовнішнього середовища – в процесі історичного розвитку людського суспільства функції одягу ускладнювалися та урізноманітнювалися. Уже на ранніх етапах свого існування одяг виконував знакову (сигніфікативну), ритуально-обрядову та магічну функції, вказував на статевий, віковий та суспільний стан людини, з часом вказував на етнічну та класову функції, ставав національним символом. В одязі реалізовувалися не тільки матеріальні, духовні та естетичні потреби людини. Одяг відігравав важливу роль у святах та обрядах, був носієм етнопсихології, давав уявлення про прекрасне, про естетичні уподобання народу. Одяг демонстрував художню обдарованість і вимогливість народних майстрів [71].

Залежно від способу носіння, одяг давнього українства знавці поділяють на кілька груп, зокрема: натільний, стеговий (поясний), нагрудний, верхній, аксесуари і взуття [68].

Очолює аналізовану лексико-семантичну групу семема ‘загальна назва для одягу’. У літературній мові вона маніфестується лексемою, що походить від праслов’янського *о-дѣвати* – ‘класти на себе’, – *одяг*. Ареал подільських говірок регулярно покривається апелятивом жіночого роду *о\дежа*, який, на думку Зіновія Бичка [7, с. 142] є давнішим. Можлива поява протетичного *в-:* *ў полот\н’ен’і т’і во\деж’і* (с. Летава Чемеровецького району). Лексема *\од’аг*, за З.Бичко, – це суто українське утворення. Порівняємо у с.Маліївці Дунаєвецького р-ну: *а ў зи\м’і \од’ах як хто м’іх / хто с\вої ро\били^е / ро\били^е на варс\таті / закра\сили^е / \вироби^ели^е / зад’а\гали^ес’а*.

У досліджуваних говірках ще фіксується лексема *\лах’і* (*\лахи*): *Нас’\т’а / поскла\даї но сво\ї \лахі / а то ва\л’ајуца на по\лу; пос’ц’і\раї*

\лахі; жі\жі \лахи були \вимащан'ї ї с \дз'урами / бо во\на була \б'ідна \ж'інка.

Поширеним є також номен *ш\мат'а* з означенням: \нове / с'\в'іже / ста\ре *ш\мат'а* : *ш\мат'а ви\с'іло ше с там\того \тижн'а / ї н'іх\то не" хт'іў йо\го заб'рати* або *во\на не"ре"б\ралася в с'\в'іже ш\маття*), *ш\мотки* (назбі\рала си \поўний шкаф тих *ш\мотк'іў*).

Назва *ш\мат'а* утворена від форми *шмат* 'кусок тканини' з відтінком пейоративності.

Праслов'янське дієслово **о-дѣвати** у говірковому мовленні має варіант *ўд'а\гати* (недок. вид, н-д: *ја\киї маў кос\т'ум та\киї ўд'а\гаў*) і *ўд'аг'нути'с'а* чи *ўд'аг'нути'с'ї* (док. вид, з перезвуком а → е після м'якого приколосного, як, наприклад, у с. Черче Чемеровецького р-н, Хмельницької обл.): *не" 'було шо ўзути'с'ї / ўд'аг'нути'с'ї / 'але" 'були' хот' здо'ров'ї не" слабу'вали'.*

У с. Гайдайки Волочиського р-ну занотовано форму **задягатися**: *'ми 'н'ісл'а 'тоїї в'їїни не 'мали в 'чому зад'а'гатис'а.*

Семема 'загальна назва для одягу' в інших говірках представлена такими варіантами: *ма\нат'е* - 'різний одяг', *вб\йоре* - 'святковий одяг' (МСЗвГ, сс.199, 82). У західнонаддністрянських говірках також фіксується слово *вб\йори* зі значенням 'вишуканий одяг' (Стрийський, Золочівський, Перемишлянський, Жидачівський, Бережанський, Рогатинський р-ни). У бойківському говорі лексема *уб\ран'а* відбиває дві ознаки 'одяг', 'головний убір' (СБГ, с. 310). Наддністрянське слово *магнатки* увиразнює ізоглосу в бойківських говірках *ма\нат'е* – 'одяг'.

Семема 'загальна назва для одягу' може реалізуватися відповідно до диференційних ознак одягу, як-от: 'святковий', 'вишуканий', 'старий'. Наведена модель у говірках Хмельниччини може реалізуватися як окремими лексемами, так і описовими словосполученнями.

Так, сема 'святковий одяг' представлена варіантами *но\ве* (*ја \нин'і* *ў\д'агну шос' но\ве*), *ш\мат'а на \вих'ід, про св(')ато, па\радне"* (*чо\го се ти \нин'і ў\д'аг\нула па\радне"*), *уб\йори*. Наприклад, у с.Маліївці Дунаєвецького р-ну: *д'іў\чата но\сили^е фарту\хи // \були^е па\радні / а до \ходу ў \хат'і хо\дили^е / то за\паски^е називали^ес'і / де при^епи^ен\да називали^е / а де за\паски / ў нас то за\паски^е бу\ли //* *то на варс\таті \вироби^ела там ў \к'ін'ц'і // кон\чаје"ш ро\бити^е ве" \рети^е чи м'іш\ки вало\вину / т'ї там де" шо к\раше"не" је" / пе"ре" \кинула / за\паску \вироби^ела со\б'і / о / а про с\вато д'іў\чата до \церкви^е хо\или^е то ўже" купу\вали^е.*

'Різний одяг' – номеном *ма\натки, \лахи* або описово, як-от: *до \ходу, про \будній ден': з \воўни^е \шили^е рука\виц'і і кужу\шан'і \шили^е чолов'і\ки \їхали^е на по\вин'іст' / то ўби\рали^е кужу\шан'і рука\виц'і //* *а так щоб про \будній ден' / то \воўн'ан'і* (с.Маліївці Дунаєвецького р-ну).

Під час номінації предметів одягу наступної семи спостерігаються гіперо-гіпонімічні відношення, коли одна і та ж назва вживається і для позначення родової семени, і для видової семи. Тому назва для вишуканого одягу переважно збігається з попередньою семою, однак, зустрічаються й інші, наприклад: *на\r'адна о\дежа, красо\та* (*ти \нин'і ўб\рала та\ку красо\ту*).

Номен **дрантя** з різними фонетичними варіантами позначає 'старий, зношений одяг': *таї ја\кес' таке"во д\ран'т'е спе"ре"шиў ўже н'іку\дишине" / шо з \него ўже і \латки^е не"ма як зро\бити^е.*

'Старий одяг' може мати й інші назви, як-от: *ста\ре* (*ти чо ні ў\д'агни^еш ста\ре*), *ш\мат'а* (*ў\дома хо\жу ў ш\мат'і*), *\лахи* (*її\її \лахи бу\ли \вимащан'і і с \дз'урами / бо во\на бу\ла \б'ідна \ж'інка*), *о\дежа \коло \хати, стар\jo* (*\пе"ре"бе" \рис'а гаї\да мі\н'і в о\дежу \коло \хати //* *скин' то стар\jo*).

Диференційна ознака одягу 'святковий', 'вишуканий' : 'повсякденний' відбита і на похідних дієсловах. Наприклад, у с. Проскурівка Ярмолинецького р-ну: *то|ди не" |було та|ких у|бор'іў / йак |зара йе / те" |пер то шо ти |т'іл'ко не" |хоче" |ш / і то|то / і це" |це // а то|ди н'іц не" |було / шо|би ў|би^e |рати^e |с'і та шо|би ў|д'а|гнути^e |с'і // а|ле ж" |ми то|ди |прали^e са|м'і / бо |краму го|тового не" |було*. Або у с. Дашківці Віньковецького р-ну: *Во|на не" |ре" |бралас'а в с|в'іже ш|маття*. З прикладів бачимо словотвірні пари: *у|бори - ў|би^e |рати^e |с'і / не" |ре" |би|рати^e |с'а* (святкове) і *одежа - ў|д'а|гнути^e |с'і* (повсякденне).

Семема 'старий одяг' в наддністрянських говірках передається лексемами *\лахи* (весь ареал), *лах\мани*, *д\ант'а*, *\цондри*. У східній частині діалекту переважає форма *лах\м'ім'а*. Подібні лексеми відомі також в інших говорах: бойк. *\лахы*, *ла\х'ім'а*, *лах\мат'а* – 'лахміття' (СБГ, Ч. I, с. 409), вол. *\дрант'е* – 'ганчір'я' (МСЗВГ, с.111), бук. *лах* – 'одяг' (МСБГ, Вип. V, с. 17).

У семантичній опозиції 'чоловіча сорочка': 'жіноча сорочка' виявляються номени *ко\шул'а* (польське *koszula*) – *со\рочка* (бойк. *ко\шул'а*, *ко\шулейка* – 'сорочка' (СБГ, Ч. I, с. 384), бук. *ко\шул'а* – 'сорочка' (МСБГ, Вип. IV, с. 80).

Народний одяг на Хмельниччині колоритний і різноманітний.

Усі види одягу розвивалися від його двох первісних типів: плечового (накинута на плечі шкура; накидка, сплетена з трави, листя пір'я) і поясного (різні настегнові пов'язки). Згодом плечовий одяг набув різноманітних форм у вигляді сорочок, плащів, різних варіантів верхнього одягу; поясний – спідниць, штанів тощо. З опануванням людиною прядіння, плетіння, ткацтва основними матеріалами для одягу стали тканини. Еволюція одягу відбувалася залежно від географічного середовища, форм господарства, суспільних відносин, культури. Уже на ранніх етапах історії одяг відображав етнічні особливості (родові, племінні), а згодом і національні, включаючи

локальні варіанти. Зокрема український національний одяг мав локальні особливості, характерні для різних регіонів [71].

Натільний одяг – той, що одягали безпосередньо на тіло. Як чоловіки, так і жінки послуговувалися єдиним видом натільного одягу – *сорочкою*. Полотняна *сорочка* була єдиним видом *натільного* жіночого і чоловічого народного одягу на Україні в кінці XIX – на початку XX ст.

Сорочка – один із найдавніших елементів одягу. Це термін, поширений не лише серед українців, але й серед інших слов'янських народів. Сорочка (сорочиця) в період Київської Русі означала як натільний, так і верхній одяг або одяг взагалі, шилась з полотна та з сукна. Східнослов'янська сорочка кінця XIX – початку XX ст. мала велику кількість локальних варіантів крою, орнаментатії та відповідала одному чи водночас кільком цільовим призначенням. Це і колоритно оформлені святкові, і стриманіші архаїчні пожнивні, і повсякденні сорочки, які ще у XIX ст. нерідко були єдиним одягом дівчат і парубків до певного віку. Чоловічі і жіночі сорочки в XIX ст. в цілому в Україні шилися з полотна різної якості, залежно від їх призначення, а також від заможності родини. Основними типами сорочок, що побутували в Україні наприкінці XIX – початку XX ст., були тунікоподібні, з плечовими вставками, з суцільним рукавом, на кокетці... Локальної своєрідності сорочкам надавала і їхня орнаментатія. Орнамент виконувався технікою ткацтва або вишивки і був одним із важливих виявів специфіки культури та психології народу, відбивав його етнічну історію, місцеві риси та спільні елементи з орнаментом інших народів. Забезпечення чоловіка та інших членів родини білизною покладалось за традицією на дружину. Молодий приносив у дім із рідної сім'ї дві-три сорочки. Після заручин наречена готувала для майбутнього чоловіка білизну, і нерідко вже на весіллі жених був одягнений у сорочку, що її пошила і вишила молода [71].

У різних куточках України простежувалися яскраво виражені відмінності в пошитті сорочки, які позначалися в основному на способах приєднання рукавів і плечової вставки до стану та оздобленні коміру і

манжетів. Але найвиразніше - регіональну приналежність, вікові особливості власника сорочки, а також його сімейний стан - визначали вишиті орнаменти, які наносили різноманітними методами [68].

Широко відомі жіночі сорочки з багатою вишивкою. У с. Летава Чемеровецького району інформатор розповіла процес пошиття і окрашення сорочки: *на **сорочку** купу|вали^е ку|сочок са|т'іну шо|би је|но тут|во |комн'ер і |пазуху / де зашч'і|пати^{с'} / і кра|сили^е / кра|сили^е хто ў бзи^е|н'і / хто не^у маў гро|шеї / бо де тих гро|шеї / хто ба|гатиш^{еї} буў / то купу|ваў ја|кийс' поро|шок / таї ўже порош|ком кра|сиў / а хто не^у маў / таї ў бзи^е|н'і / а |Боже^у м'її / таї па|сеи ў |поле^у як п'і|де дошч // раз^с п'і|шоў дошч то|то ўс'о об|мокло / с|кинуў / ўс'ої |сини^{еї} в'ід^м |тої бзи^е|ни / ўс'о |т'іло на|мокло // не^у було ў ч'ім хо|дити^е / не^у було ў ч'ім пару|бочи^ети^е.*

Номен *сорочка* (йак при^{еї}де з'іма / то не в т'іл'і|в'ізор |диви^емоса / а **сорочку** |шиємо чи сп'ід|ниц'у та ше ї ў бузи^е|н'і сп'ід|ниц'у ок|раси^емо // та та|ка во|на ўже |гарна / та|ка |гарна // і нас то|д'і х|лопц'і |луче л'у|били / йак вас |зара ў |тому |гарному ў та|кому ў|д'аганому//) у сучасних говірках уживається нечасто, переважно для позначення чоловічого одягу: *ба|гато хо|дило |наши^ех х|лопц'іў |ран'ше ў |виши^ети^ех **сороч|ках** / ў |б'іли^ех / |виши^ети^ех сороч|ках // |файно х|лопц'і |ран'ше хо|дили^е* (с. Летава Чемеровецького району).

Натомість широкого вжитку набує назва *б\лузка* (нім. bluse): *ўби^е\рали^{с'}і со|б'і \файно / с'у|ди ў |виши^ети^ех **бл'узках** // таї |гарно.* Інформатор розповіла про труднощі підготування полотна для блузи і подальшого її вишивання: *\траба бу\ло \бути^е ўне^у\ред^м ха\з'айінами^е / шо\би до\бути^е \приди^ева / по\тому \зак'ім то\то \приди^ево до пу\т'а до\вести^е / \зак'ім \випрасти^е полот\но / \виб'іли^ети^е / а то\ди ўже шос' з \него \можна бу\ло кро\йти^е та ї \шити^е // то\то во\но бу\ло ше \дуже^у \грубе^у / то полот\но // \мама нам в'ід^м\крайут на с'п'ідни^е\ц'і / на бл'уз^с\ки // то \бл'узку нат' не^у мож ви^еши^е\вати^е / та\к'і \груб'і*

*кв'іт\ки ви\ход'ят / та\к'і не\гарн'і // там не\там ле\ген'ко з'ір\ками^е
поц'ац'ку\вати^е / та ї хо\дили^е (с. Проскурівка Ярмолинецького р-ну).*
Інколи із застереженням, що цей вид одягу є новим, відрізняється від
колишнього (*ко\лис'ні \було н'і\яких бл'у\зок / хо\дили ў т'ім / шо \мали
// се \зараз понаві\думували ў\с'акіх коф\т'іў*).

На символічному рівні одяг “доточує”, “доштиковує” частини тіла, необхідні для виконання відповідних соціальних завдань і функцій. Відсутність в арсеналі людини соціально значимих функцій (наприклад, у немовляти) передається відповідним типом одягу – уповиванням, що акцентує безрукість і безногість, кокономорфість. Такий тип одягу немовляти (відомий всьому слов'янському світові і значно ширше) містить велику долю культурної компоненти і маломотивований фізичними потребами новонародженого тіла (а інколи навіть вважається шкідливим, бо перешкоджає розвитку м'язів та моториці).

Дитині не шили до народження жодного одягу, використовуючи в момент народження шматок користованої тканини або елемент дорослого одягу. Серед перших особистих речей немовляти центральне місце займає дарована під час хрещення *крижма*, яка було тільки шматком білого полотна, але вважалася одягом: *Ку\ми дајут' к\рижму*. Пізніше з крижми могли пошити сорочечку, але не обов'язково.

Дитяча сорочка називається *роз'на\шонка, со\рочічка, ру\баш'ічка*.

Чоловіча сорочка з грубого полотна називається *со\рочка, г\руба со\рочка, ру\башка (вес'икаф за\ложаний рубаи\кам'і)*.

Функції давньої сорочки виконує сьогодні білизна, яка у досліджуваних говірках має такі вияви: *б'іл'\жо, \нижн'е ш\мат'а, с\подн'а*.

Нагрудний одяг українці одягали поверх сорочки. Важливою функцією цього елемента вбрання, окрім покриття тіла, було увиразнення

силуету і приховання недоліків фігури, щоб наблизити її до тогочасного еталону краси.

Нагрудний одяг прикривав верхню частину фігури і виразно впливав на загальний силует. Цей тип одягу переважно був без рукавів, рідше з рукавами. Еволюція нагрудного одягу відбиває етнокультурні взаємовпливи і місцеві традиції, тісно пов'язана з кліматичними умовами та характером господарської діяльності народу. Зокрема, безрукавки, що їх носили як чоловіки, так і жінки, демонструють велику різноманітність типів – за рахунок використання різних матеріалів, крою, художніх прийомів тощо. Це – кептар, керсетка, лейбик (бруслик, катанка, горсет), юпка (куртка, кохта) [59].

Семема 'нагрудний одяг' у подільських говірках виявляється у таких семах: 'безрукавка' – *бізру\каўка, кам'і\зел'ка* (пол. kamizelka) (*зи^eмо́йу | тепло бу\ло хо\дити^e ї \порати ў кам'і\зел'к'і* або: *ўби^e\рали^eс'і со\б'і с'у\ди ўкам'і\зел'ках / та ї \гарно), ком'і\зел'ка, \майка*.

'Назви для жіночого плаття' – *п\лат'а, \сиц:еве п\лат'а, пра\ме, ф пл'іс'і\роўку, ф ти\т'анку, ф чо\тири к\лини, сара\фан*.

Паралельно з номеном плаття фіксуємо й назву *су\кинка: на моло\ду су\кинки^e / то т\рудно \було* (с.Маліївці Дунаєвецького р-ну).

Стегновий (поясний) одяг в українському жіночому костюмі другої половини XIX – початку XX ст. прикривав нижню частину фігури та одягався безпосередньо поверх сорочки. Існувало кілька способів його утворення: за допомогою незшитих, частково зшитих та зшитих прямокутних полотнищ саморобної вовняної тканини. Незшитий (розпашний) стеговий одяг (*запаска, плахта, горботка*) складався з одного або двох полотнищ (одно- або двоплатовий). Різні типи незшитого та частково зшитого одягу зберігають дуже давні форми. Їх удосконалення відбувалося за рахунок розвитку народного художнього ткацтва, яке набувало локальних рис в орнаментально-кolorистичному вирішенні. Зшитий стеговий одяг –

спідниця (андарак, літник, димка, фартух, шорц) у центральних областях України побутував поряд із незшитими формами; у північних районах, а також у ряді західних областей спідниця була основним типом стегового жіночого вбрання. Тому із логіко-понятійного погляду цю мікрогрупу організовують семемні опозиції 'вид тканини' - 'вид візерунка' - 'колір' - 'особливості крою'. Спідниці шилися у 3-4 пілки з саморобних вовняних, наніввовняних та полотняних тканин, а з розвитком мануфактури і з фабричних матеріалів. Вони мали місцеві колористичні та орнаментальні особливості, а також різні назви [59].

У подільських говірках для семи 'зшитий стеговий одяг' вживається лексема *спідниця*, рідше – *юпка*, як-от: *ўби^e | рали^e с'і со | б'і | файно ў | йупки^e / ў с'п'ідни^e | ц'і з ки^e | тайками^e*. Інформатор пояснила, як фарбували спідниці: *с'п'ідни^e | ц'і ше при^e | думали^e фарбу | вати^e // | брали бузи^e | ну / роз | ми^e | нали^e ў | таз'іку чи ў | ночвах но | гами^e / роз | во | дили^e во | дом / а пото | му ў | туйу | жижу | клали^e полот | но / шо | би | син'е | стало // на то во | но шо / на | доўго / чи шо // а нам то та | ке ў | же | файне^e // як поза | д'а | гаймс'і / як по | ходи^e м зо два д'н'і / а | ноги^e в'ід | него | син'і дого | ри аж^м в'ід ли^e | ток // на | силу т'і | ноги^e в'ід^м ми^e | вали^e с'і / і гарбу | зови^e м | листом | дерли^e / і | травом | йа | комос' | шкрабали^e / і чо | го но лиш не^e | було // за | то по | хо | дили^e по се^e | л'і ў | син'іх с'п'ідни^e | ц'ах / бо н'іў | кого | б'іл'ше^e не^e | було | син'іх с'п'ідни^e | ц'іў по се^e | л'і / но ли^e | ше ў нас* (с. Проскурівка Ярмолинецького р-ну).

Відповідно до покрою, лексеми *спідниця* / *юпка* доповнювалися різними означеннями: *го | де, пр'а | ма, ті | т'анка, | юпка кл'ош, к | л'ошина, пріта | л'она с'п'ід | ниц'а, | юпка ў | р'уші, шот | ланка, шістік | линка, пра | м'і, к | л'ошин'і сп'ідні | ц'і*.

Неоднаковою була й довжина спідниці: *| було ба | гато мод на мо | їм в'і | ку // ја за | памн'і | тала / то ја се^e | редні но | сила | нише^e ко | л'іна // по | тому як при^e | ши | ла со | в'еца ў | ласт' / за | чали^e хо | дити^e*

\дуже коро\тесе"чко / \вишче" ко\л'ін / то не ус'ї хо\дилиє // ўс'ї хо\дилиє т\рошкиє \нишче ко\л'ін // а ў нас бу\ли жи\ди / то хо\дилиє \вишче ко\л'ін / як не" раз те"\перієчкиє \бачу по те"ле"\в'ізору по\казујут // \дуж"е коро\тесе"чко но\силиє // а по\тому п'іш\ла \мода \доўга / ў \доўг'ї хо\дилиє / то с\м'їжалиєс'а як\шо \ж'інка їде ў \доўгому / то \н'ібиє хлоп // а по\тому зноў се"\редні п'іш\ли / се"\редні та\к'ї / а те"\пер зноў п'іш\ли \доўг'ї (с.Маліївці Дунаєвецького р-ну).

Інколи назва спідниці вказувала на вид тканини, як-от: байка (-ова) – по\ло\т\н'ана с\п'ідниє\ц'а (\пос'л'е вої\ни с\тало \лехше" / ўже г\рошиє да\валиє два \разиє на р'ік / то \мона бу\ло шос' ку\питиє / пал'\то / хус\тину // а то з \валу бу\ли пан\чохи' / по\ло\т\н'аниє с\п'ідниє\ц'ї з м'ї\шечка і к\рашаниє йак не" ў ру\дж'авин'ї то ў бузиє\н'ї).

У наддністрянській говірках поширені номени: \димкаб ро\гатка, об\гортка, фар\бан'а, \запаска, п\лахта, в кл'ош, в к\лини, фау\дована, \гал'ка, ш\л'арка, гафт. Так, на Тернопіллі побутують назви ш\л'арка, гафт; Львівщина знає слова \димка, \запаска, \гал'ка. Реалія 'клин' у говірках реалізується номенами клин, ц\викил'.

У процесі історичного розвитку мови змінювалися синонімічні відношення в назвах спідниці. Спільнослов'янське слово *плахта* входило до синонімічного ряду *вретище*, *власяниця*, *плахта*, *жалоба*, *верето*, *рядно*. Більшість із них вийшла з ужитку, а як синоніми до слова *плахта* в подільських говірках тепер виступають лексеми *с\п'ідниц'а* та *\запаска*.

Незшитий (розпашний) стеговий одяг з смугастої вовняної тканини називався *гор\ботка* (*ж'ін\ки не"\р'їзувалиє \свитиє гор\боткамиє*).

Дані назви спідниці знаходимо в ізоглосах: бойківських – \димка, \запаска (СБГ, Ч. I, сс. 219, 279), волинських – за\паска, п\лахта (МСЗВГ,

сс. 121, 186). Спорадично фіксується назва *ка\бат* (чеське *kabat*, польське *kabati*) – "спідниця".

Корсет у подільських говірках репрезентується лексемами *кор\сет*, *кор\с'ет*, *кар\с'ет*.

Грань між символікою тіла та символікою одягу часто вловити важко. Про це свідчить висока частотність перегуків у назвах елементів одягу та частин тіла, яка дозволяє стверджувати про існування не лише структурної, а й глибшої, когнітивної залежності між ними: тулуб – *тулуб* 'кожух'; руки – *рукави*; зап'ястя – *зап\ястки* 'манжети'; плечі – діал. 'спина' і 'задня частина сорочки, спина'; половий жіночий орган – *при^еп'ін\да* 'фартух'; ноги – *нога\виц'і* 'штани' та ін.

Фартух побутував на всій території України, його носили з різними типами стегового одягу. Фартух робили із дорогих нарядних, частіше привозних тканин (парчі, візерунчастого шовку, шерсті). Цю ж назву мала й спідниця на Бойківщині.

Звернемо увагу на такі назви фартуха (поясного компонента одягу одружених), як *напиздник* (Запоріжжя – польові записи Л. Пономар), *припінда* [64, с. 27], де віддзеркалився зв'язок с певним органом; а також на розповсюджені *передник*, *затулка*, *запинка*, та й лексему "*фартух*" (в етимологічному тлумаченні значить "передня плахта"), в яких також зафіксувався зв'язок одягу з "передком". На сексуальні конотації фартуха і його зв'язок зі статевим органом вказує також В. Борисенко, наводячи зокрема вислів "замочити фартуха", що означає 'втратити дівоцтво' [11, с. 8].

На Хмельниччині для найменування жіночого фартуха використовують такі лексеми: *\запаска*, *\запінка*, *при^епи^ен\да*, *хвар\тух* (*по хварту\хов'і \можна ўз\нати / ја\ка ха\з'айка*), *\фартух*, *фарту\шок*, *п'е^у\р'едн'ік* (*ў\чора з ви\с'іл'а при\несла п'е^у\р'едн'ік*). *д'іў\чата но\сили^е фарту\хи* // *\були^е па\радні / а до \ходу ў \хат'і хо\дили^е то за\паски^е*

нази^е\вали^ес'і / де **при^епи^ен\да** нази^е\вали^е / а де **за\паски** / ў нас то **за\паски^е** бу\ли (с.Маліївці Дунаєвецького р-ну).

На думку вчених, слово *фартух* запозичене через польське *fartuch* з середньовісньонімецького *vortuoch* "фартух" (Фасмер, Т. 4, с. 186). Початкове *ф-* у говірковому мовленні може зазнавати субституції – *хвар\тух*. Назва *п'е"\р'едн'ік* мотивована прикметником *передъний*, похідним від *перед* – пол. *perdъ (Фасмер, Т. 3, с. 237).

До **чоловічого поясного одягу** належать штани. За способом крою це могли бути *гачі (вузькі штани)* або *шаровари (широкі штани)*. Стосовно перших, то у різних регіонах вони мали різні назви: "ногавиці", "гачі", "холошви". А от шаровари були шароварами кругом і завжди. На поясі штани фіксувалися за допомогою так званої "*шворки*". Можна сказати, що "шворка" є праматір'ю всіх поясів і ременів, якими послуговувалися чоловіки значно пізніше. Шаровари були популярні в Східній і Центральній Україні, а вузькі штани – на південних та західних територіях нашої Батьківщини [68].

Сема 'чоловічі штани' у подільських говірках представлена лексемою **шта\ни**: муж^{чи}нини **шта\ни** |шили са\м'і / са\м'і / ру\ками / ўс'о ру\ками / н'і\якої ма\шинки не" |було (с. Шарівка Ярмолинського району).

Штани тісно пов'язувалися з уявленням про стать та статеві органи. У деяких регіонах клин між штанинами називався *матня*. У Закарпатті в перший день після весілля молода повинна була пошити молодому штани. Делікатність ситуації полягала в загостреній увазі до викроєного молодого клину, величина якого повинна була відповідати величині статевого органа: "То вона [молода] мала пошити [штани], то шилося вручну, і то треба було поміряти клин. Но, а та не знала за першу ніч, як там, як ся попросити, кільки є там того приданого, ци стане в тот клин. Такої діло було, не хитроє, но мудроє" [47, с.75].

Сема 'чоловічі спідні штани' репрезентована у досліджуваних говірках такими лексемами: с'\n'ід^м'н'і **шта\ни**, с'\n'ід'н'е, с\под'н'е,

пош\тан'іки. Наприклад: *от с то\го полот'на \шили і с\п'ідн'і ш\мат':а / і \верхне"* (с. Шарівка Ярмолинського району).

Верхній одяг українців кінця XIX – початку XX ст. був надзвичайно різноманітний. Його типи відповідали специфіці природно-кліматичних умов, характеру господарської діяльності, соціальному становищу населення; на верхньому одязі особливо яскраво відбилися етнокультурні взаємовпливи [59].

Наші пращури з неабиякою відповідальністю ставилися до виготовлення верхнього одягу, про що свідчить широкий спектр елементів оздоблення та різноманіття його видів. Залежно від крою, верхній одяг поділяли на прямий і приталений. Згодом додавалися складніші елементи, і таким чином з'явилися абсолютно несхожі між собою зразки вбрання: розширені донизу, халатоподібні, призбирані по боках.

Матеріалом для зимового одягу була переважно овеча шкура. Використовувалася також цупка домотканна тканина та шерсть. У наших пращурів було дуже багато речей, покликаних захистити тіло від холоду чи опадів. Серед найпоширеніших, знову ж таки, залежно від територіальної приналежності та кліматичних умов, були *гуня, гуля, свита, кирея, кожух, жупан* тощо [68].

Верхній традиційний одяг поділяється на осінньо-весняний, зимовий та плащовий. У зв'язку з кліматичними особливостями регіону найбільшого поширення в українців набув осінньо-весняний вид верхнього одягу, розвиток якого відбувався шляхом тісного взаємозв'язку з одягом інших народів, а також шляхом використання народними майстрами значної різноманітності матеріалів, форм (пропорцій, довжини), конструктивно-художніх прийомів. За матеріалом осінньо-весняний традиційний верхній одяг розподілявся на такий, що шився з домотканого валяного сукна, і з купованих фабричних або привізних тканин [71].

Найбільшого поширення в українців набув осінньо-весняний вид верхнього одягу, багатий на матеріали, форми, конструктивно-художні прийоми.

Зимовий верхній одяг виготовляли з овечих шкір, оскільки вівчарство на Україні було досить розвинутим.

Назви сучасного верхнього одягу розрізняються за трьома диференційними ознаками: 'матеріал', 'покрій', 'сезон носіння'. Окрім цього, розрізняють жіночий і чоловічий верхній одяг.

Наддіалектна модель організації лексико-семантичної групи назв **верхнього одягу** об'єднує лексеми, які відображають розрізнення мовцями предметів верхнього одягу за семантичними диференційними ознаками в таких опозиціях семем: "сільський" – "міський"; "загальновживаний" – "місцевий" – "святковий" – "буденний"; "весняний" – "літній" – "осінній" – "зимовий"; "від снігу" – "... дощу" – "... холоду"; "чоловічий" – "жіночий" – "дитячий"; "сучасний" – "давній"; "до колін" – "нижче колін" – "до талії" – "нижче талії"; "з рукавами" – "без рукавів"; "з коміром" – "без коміра"; "з капюшоном" – "без капюшона"; "шитий" – "в'язаний" – "тканий"; "полотняний" – "шкіряний" – "хутряний". Окрім наведених, виділяються інші семем, що впливають з логіко-понятійної системи.

Назви 'жіночого верхнього одягу' представлені у говірках Хмельниччини низкою лексем, як-от:

а) за матеріалом *пал' \то, п'ід \жак, \шуба, ба \ран' ача \шуба, полу \шубок, л: 'а \на б \луза, \зимн' ії ше"рс \т' ананій свedr, в'іл' \в' етова курт \ка, \байка, в'і \л' урова со \рочка, кус' \т' ум с х \лопка, кр' імн \л' інове пал' \то, су \коне"*;

б) кроєм *жа \кет, кожу \шок, б \л' уза-розл' е" \тайка, бала \хон (\саме" \луче хо \дити ў бала \хон' ії, пріта \л' оне, пра \ме ї ўс' і поку \пили со" \б' і пра \м' і па \л' та)*;

в) сезоном носіння \шуба з (кро\л'а) коро\л'а, каф\тан, о\с'ін'а \куртка, де"мосе"\зоне".

Сема 'ватяний жіночий піджак' – т'ілог\r'ейка, ку\файка; 'літній жіночий піджак' – п'ід\жак, жса\кет, каф\тан (жі\ноч'і кафта\ни ро\билиє с \луч:ого полот\на); 'куртка' \куртка; 'широке зимове вовняне пальто': \шуба.

Для позначення 'чоловічого верхнього одягу' теж існує чимало назв залежно від різних диференційних ознак. Інформатор у с. Маліївці Дунаєвецького р-ну так описала це різноманіття: ко\лис' муш\ч'иниє хаз'а\жі \малиє по д\воје ко\неї і \їздиє на \фурманку/ по\вин'іст' ка\залиє// на по\вин'іст' \галкиє во\зилиє/ в'іт:и\во дес' з до\линиє ў нас / там \галкиє \т'її во\зилиє// д\рова з \л'ісу во\зилиє// ма\шин жиш то\д'і не \було н'і тракто\r'їў// то на по\вин'іст'/ от// то зад'а\галис'а ў \т'її \буркиє// ко\лис' \дуже \сил'н'і \зимиє бу\ли/ \дуже \дуже \фуги бу\ли / о / то з\верха нат'а\гає а\бо \таја \бурка з кап'і\шоном // а у \кого без кап'і\шона / то б\ралиє тої баш\лик на \голову ја памн'і\тају / бо у \мениє д'ід буў / о / \таја \бурка та\ке / так як тої плашч та\ке пал'і\то \доўге по \саму \земл'у / та\ке шо по ку\файц'і жо\го заў\язувалиє / над'а\галиє і о\еч'і кожу\хи / виєпраў\л'алиє / о / кушн'і\r'і називалиєс'а / ко\лис' буў д'ід та\кий / шо виєпраў\л'аў кожу\хи / ш\к'іриє / то куш\н'ір називаўс'а / то \шилиє кожу\хи / ту\лубиє/ ве"лик'і / та\к'і кожу\хи і ко\ротк'і кожуш\ки \шилиє.

У наддністрянський говірках лексико-семантична група "верхній жіночий одяг" репрезентується словами су\кенка, \душка – 'плаття', б\лузка, \запаск, припин\да, вопен\да, (о\пинка – 'фартух', ка\таночка – 'жакет', каца\байка – 'корсет', каца\вейка – 'приталений каракулевий кожушок', пал'\т'іука – 'літнє пальто', а\пашка – 'вовняна хустка', \лейбик, \горсик,

каца\байка, лапсер\дак, \духл'а – 'безрукавка', п\лаки – 'плаття', га\з'юка – 'літня хустка', о\ч'інок – 'хустка', ба\в'енка – 'товста хустка', пл'ед – 'велика хустина', кам'і\зел'ка, \горсик – 'желе', па\л'е – 'зимове пальто', \заст'ічка – 'стрічка', хус\тина, пл'ет – 'тепла хустка', ч'і\пец – 'головний убір', бара'иц'і – 'широке хутро на зимові поїздки'.

‘Рукавички’ на Хмельниччині називаються *рука\виц'і* (куп\л'у на \зиму *рука\виц'і*), зрідка – *\вар'ешки*. Наприклад, у с.Маліївці Дунаєвецького р-ну: з *\воўни^е \шили^е рука\виц'і кужу\шан'і // нап\рили^е \воўни^е ве"ре"\тенами^е п\рили^е \воўну / нап\рили^е \воўни^е і дро\тами^е \вироби^ели^е і хо\дили^е ў та\ких рука\виц'ах*.

‘Гудзик’ – *\гудзік, \гудзік, \гудз'ік, \гузік, \пугв'іца*.

Назви верхнього чоловічого одягу:

а) за матеріалом: *ко"жух, \байкова со\очка, в'і\л'уров'і шта\ни, х\лопкова ру\башка, в'іл'в'етов'і б\р'укі, воўн'аний ко"жух, лаф\сановий кус\т'ум, ку\файка, ко"жух, \шуба*;

б) кроєм: *жа\кет, \куртка, доў\ген'ка, бізру\каўка, гал'і\фе, кл'ош (гал'і\фе ко\лис' \мали \т'іко ба\гат'і // ўд'аг\нуў кл'ош / і п'і\шоў на \тан'ц'і)*;

в) сезоном носіння: *со\рочка, \тепла \куртка, ле"ген'киї \бат'н'ік, су\коне пал'\то (пал'і\то), зі\мовий ко"жух\шок, де"мосе"\зоне", го\с'ін'е*.

‘Довгий плащ’, залежно від матеріалу виготовлення, має такі варіанти: *плашч, ші\нел'а (ші\нел'а С'і\рожі гет' на\мокла), т'елог\r'еїка, \бурка*. Наприклад: *\бурки^е та\к'і \шили^е / так як \зара т'ії\во плаш\ч'і / та\к'і шо наки\дати^е бре"зе"н\тов'і ве"ли^ек'і / то та\к'і \бурки \шили^е*.

Кожух – зимовий одяг з овечих шкір хутром усередину. Цей вид верхнього одягу був чи не найпоширенішим на теренах України, він відігравав не лише практичну, а й ритуальну та обрядову функції у житті українського народу. «Першу фіксацію цієї лексеми знаходимо в "Слові о

полку Ігоревім": "Орьтьмами и япончицами и кожухы начаша мосты мостити по болотомъ и грязивымъ мѣстомъ", – зауважує С.П.Гриценко. – Семантика цього слова з часом зазнала певних видозмін: у період Київської Русі воно номінувало "верхній хутрянний одяг заможної верстви населення", а з часом цей вид верхнього вбрання набув поширення і серед інших прошарків населення: кожухи стали виготовляти не лише з овечої шкіри, а й з інших матеріалів. Цей вид одягу виконував різну функцію у побуті українців: слугував як вид одягу, та виконував функцію ковдри у холодну пору року. Тому часто можемо натрапити в староукраїнських писемних пам'ятках на уточнення функціонального призначення реалії [27, с. 279-280]

У різних місцевостях України кожух мав різні особливості крою, пропорцій, кольору, оздоблення. Колір кожуха – переважно білий, рідше червоний з відтінками або чорний. Вичинка білої овчини була складнішою, і виробництво кожухів із неї занепало раніше, проте вироби з червоних дублених шкір і досьогодні користуються попитом. Кожухи прикрашалися вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, нашивками з яскравих плетених шнурів, китичками з різнокольорових вовняних ниток та ін. [59].

У подільських говірках сема 'кожух' репрезентована номеном *ко\жух* (< кожа < псл. *koža < kozja; первісне значення – "козяча шкіра" (ЕСУМ, Т. 2, с. 492; Фасмер, Т. 2, сс. 276–277) або його фонетичними варіантами *коʸ\жух* та *ку\жух* (*зі\моју біз ку\жуха / як \зайц'у біз \вуха*), а також лексемами *кафтан* (< тур. kaftan "вид верхнього довгого одягу" (ЕСУМ, Т. 2, с. 377) < перс. kaftan (Фасмер, Т. 2, с. 212] і *тулуб*.

Літня куртка має назви: *в'іт\роўка*, *\л'етн'а \куртка*, *в'ет\роўка*, *\лехка \куртка*.

Назви жилетки досить різноманітні: *с\тан'ік*, *кам'і\зел'ка*, *жі\л'етка* (*\моја жі\л'етка роз\л'ізлас'а \чисто*), *жі\л'етка* (*мі\н'і \дужі па\сује*), *бізру\каўка*, *жі\л'ет*, *бізру\каўка*.

Сема 'костюм' репрезентована у досліджуваних говірках літературним відповідником *кост'ум* або фонетичним його варіантом *ко'с'т'ум*, (*тв'їй ко'с'т'ум \дуже \гарний*), *кус'т'ум*. Зрідка для назви цієї семи використовуються лексеми, які вказують на різновиди костюма, як-от: *т'роїка* (бо складається з трьох елементів), *сп'е'ц'овка* (оскільки є робочою формою).

Піджак називається зазвичай – *жа'кет, жу'кет, п'ід'жак, п'ім'жак*.

Дія 'лагодити одяг або взуття' має такі варіанти: *\чистіти, ла'тати* (*полатаї шта'ні*), *заши'вати* (*як \нудно заши'вати ш'мат'а на од'ному \м'іс'ц'і к'іл'ка'нац'ім' раз*).

У наддністрянській говірках семема 'верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна' передається словами *пах'т'ек і \бунда*; у бойківських - 'верхній чоловічий одяг' (СБГ, Ч. I, с. 76); волинських - 'дитяча сукня' (МСЗвГ, с. 77). Аналізована парадигма реалізується ще іншими номенами: *\гун'ка* – 'літня куртка', *чі'мерка* – 'куртка з овечого сукна', *жу'пан, б'л'уза* – 'піджак', *с'і'р'ак, сир'дак, вопан'ча* (південно-східна частина) – 'пальто', *каф'тан* – 'камізелька', *полот'н'енка, по'лок'інка* – 'плащ із домотканого полотна', *ру'баха* – 'сорочка з грубого полотна', *каф'тан* – 'піджак', *\футро* – 'кожух, покритий сукном', *крайка* – 'святковий пояс'. Окремі з наведених слів мають паралелі в контактних діалектах: вол. *бара'нец'а* – 'ковдра з баранячих шкір' (МСЗвГ, с. 70), бук. *ками'зел'ка* – 'жилет', *каца'вейка* – 'легкий жилет' (МСБГ, Вип. IV, сс. 12; 28), бойк. *кам'і'зел'ка* – 'верхній жіночий одяг', *каца'байа, каца'бейка* – 'полотняна блузка', *\футро, фу'терко* – 'шуба' (СБГ, Ч. I, сс. 337, 343; Т. II, с. 339).

Дієслово 'латати (одяг)' має такі відповідники: *ла'тати, напраў'л'ати (\чоботи), лат'ки поўстаў'л'ати, ўсе зала'тати, ш'топати*.

Для того аби передати дію 'наспіх одягнути щось на себе', у говірках використовуються такі структури: *як \не\буд', на\вопашки, б'і\гом*

о\д'ітіс'а, на\кинути на \себе, за\кинути на \себе (за\кин' на п\леч'і / і б'і\гом б'і\жи / \д'іло ні \буде" чі\кати).

Отже, лексико-семантична група 'Назви одягу' у досліджуваному ареалі утворює своєрідну мікросистему, протиставляючись за властивими їй диференційними ознаками, зумовленими наявністю конкретної реалії. Це спричиняє явище семантичного синкретизму та вільного переміщення лексем у моделі семантичної структури мікросистеми.

2.2. Лексико-семантична група на означення доповнення до одягу

Український національний костюм не може існувати без аксесуарів за своїм визначенням. Це є одна з основних особливостей саме нашого традиційного одягу. Всі доповнення до необхідного вбрання з давніх часів несли в собі естетичні вподобання українців. Загальнохарактерною рисою традиційного українського одягу та численних доповнень до нього є декоративна мальовничість, яка відбиває високий рівень культури виробництва матеріалів для одягу, створення його різноманітних форм, володіння багатьма видами й техніками опорядження та оздоблення. Водночас народному одягу притаманна значна варіативність. Найбільш помітними були відмінності у костюмі, що побутував на Лівобережжі та Правобережжі, Слобожанщині та Поділлі. Це ж стосується й традиційного одягу населення Подністров'я, Карпат, Полісся та Півдня України. Регіональною специфікою були позначені передусім матеріали для одягу; конструктивні, технологічні і декоративні прийоми його створення; способи виробництва окремих деталей: головних уборів, взуття, прикрас; колорит, техніка та мотиви орнаментики — особливо сорочок і поясного одягу, які майже до кінця XIX ст. зберігали давні локальні особливості, а також способи носіння і об'єднання всіх елементів одягу в повний, завершений комплекс вбрання [59].

Обов'язковими для пращурів були *пояси і головні убори*. Навіть взуття не мало такого поширення та ідейно-сміслового навантаження, як названі

вище аксесуари. За жіночим головним убором найчастіше визначали як статки родини, її соціальний статус, так і вік власниці. Тут просто-таки величезна за кількістю добірка назв і різновидів, і перелічити основні буде доволі проблематично. Насамперед, це *очіпок, хустина, вінок, кептур* та багато інших.

Пояси, убір голови, взуття, прикраси – невід’ємні складові народного одягу, що пройшли тривалий шлях свого розвитку. Їхні функції були різноманітними, так само як і матеріали, форми, техніки виконання, художні вирішення. Доповнення до одягу були яскравими виразниками його локальної специфіки і водночас своєрідною соціальною позначкою людини, в них знаходили відбиття народні звичаї, моральні норми тощо. Так, навіть наприкінці XIX ст. в жіночому традиційному українському костюмі була недопустимою відсутність убору голови, пояса або ж культових прикрас. Останні виступали вагомими компонентами традиційних обрядів, з ними пов’язано чимало уявлень та повір’їв [59].

Доповнення до одягу виконували й важливу естетичну функцію. Вони підкреслювали святковість або буденність того чи іншого комплексу одягу, створювали цілісний художній образ. У цьому розумінні доповнення до одягу певною мірою мають самостійне значення.

У народному костюмі кінця XIX – початку XX ст. *пояси* виконували різноманітні функції. Пояс, при чому переважно для чоловіків, вважався ознакою гідності, сили і мужності, а залежно від декору та матеріалу, з якого виготовлено аксесуар, визначали статус і фінансові можливості чоловіка. Але жіноцтво теж полюбляло підперезуватися, при чому дівчата з любов’ю оздоблювали пояси як для себе, так і для чоловіків. Пояс вважався одним з найцінніших подарунків коханому, ніс в собі величезне навантаження і сприймався як оберіг.

За допомогою поясів закріплювався поясний та розпашний верхній одяг, вони захищали та стягували м’язи живота під час тяжкої фізичної праці, на них тримали дрібні речі повсякденного вжитку, нарешті, вони були

своєрідними талісманами та прикрасами. Як витвори народного мистецтва, пояси часто були художньо неповторними.

Здавна існувала традиція зображення на поясах певних знаків – оберегів, символів, емблем, а в XIX ст. в орнамент пояса іноді вписували ініціали або ім'я власника (як і ім'я коханої або коханого), дату та місце народження. Пояси пов'язані зі сферою обрядовості, а також народної моралі. Зокрема, показатися на людях без поясу означало скомпрометувати себе [59].

‘Шерстяний барвистий жіночий пояс’ у подільських говірках має назви *\појас, за\паска, ок\райка (мо\йа !мати п'ітпи\р'ізувалис'а !дуже с\лаўнойу ок\райкойу).*

Жіночі прикраси. Прикраси з дорогоцінними каменями українці збирали впродовж поколінь. Металеві ж виготовляли ремісники і купити їх не було проблемою. "Ювеліри" для небагатих використовували численні монети і хрести, нанизуючи їх на один суцільний ланцюг. Для жінок основними прикрасами були *сережки, намисто, хрестики, каблучки*. Втім, чоловіки теж не цуралися каблучок, хоча для них основними "коштовностями" були зброя і пояс. Часто прикрасам надавали магічної сили, вважали їх здатними захистити від нечисті, стихії, хвороби тощо [68].

Жіноче населення України здавна любило носити різноманітні вушні, шийні та нагрудні прикраси. Вони надавали йому локальної специфіки, композиційної завершеності. Вироблялися прикраси місцевими ремісниками-ювелірами або ж завозилися з інших країн. Їх охоче купували на ярмарках та в спеціальних торгових рядах у великих містах. Вони завжди були модними селянськими «коштовностями» [71].

Важливу роль відігравали прикраси на шию та волосся. Волосся скріплювали *зах\ватками^е: на голо\в'і \коси^е / \куче"р'і д'іў\чата \дуже" кру\тили^е / \фени^е та\к'і бу\ли / так як \ножиц'і / е"ле"кт\рични^ех то\д'і не бу\ло / е"ле"кт\рики^е // кру\тили^е \куче"р'і і та\к'і зах\ватки^е бу\ли та\к'і доў\ген'к'і / і д'іў\чата тії \куче"р'і*

приєпи\налиє зах\ваткамиє / та\к'і назиє\валиєс'а зах\ваткиє (с.Маліївці Дунаєвецького р-ну).

Особливо виділялися нагрудні прикраси, що склалися з декількох компонентів, гармонійно пов'язаних між собою: *то\д'і \нав'ім \дуже" \гарн'і приєк\расиє бу\ли // \дуже" \гарн'і кос\т'ан'і б\рошкиє / золо\т'і бу\и б\рошкиє / шо д'іу\чата на г\рудиє ч'ін\л'алиє* (с. Маліївці Дунаєвецького р-ну).

Свою першу прикрасу, дукач, дівчина отримувала від хрещеного батька на свій перший день народження, наступні вже купувались батьком. Тому до моменту дівування дівчина вже мала купу намист та коралів.

До складу шийних та нагрудних прикрас входили різне за матеріалом намисто, вироби з бісеру, а також прикраси з металу (*ланцюжки, хрестик, згарди, монети-дукачі*) [59].

Намисто – найпоширеніша складова жіночих нагрудних прикрас на всій території України. Було різним як за матеріалом, кольором, формою, так і за способами носіння. Найбільше цінилося намисто з дорогих природних матеріалів – коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти. В деяких районах Західної України зберігалась архаїчна традиція прикрашатися намистом із плодів – *клокічкою*. В XIX ст. серед заможніших верств населення було розповсюджене привозне намисто з гранатів та кольорової смальти: *крававниці, блискавки, перли*. Дорого цінилося і гуцульське намисто з венеціанського різнокольорового скла, яке завозилося з Італії.

Намисто з доброго натурального каміння хоча й вийшло на початку XX ст. з селянського ужитку, проте ревно зберігалось селянами впродовж десятиліть, особливо коралове. У 60-70-ті роки воно було високо оцінене міським населенням і стало широко використовуватись як прикраса сучасного одягу [59].

Для жіночого одягу у минувшину було характерним носіння великої кількості намиста.

Шийні прикраси з бісеру були традиційними на Прикарпатті, Закарпатті, Буковині і Поділлі. Різнокольоровий бісер нанизувався на шовкові або волосяні нитки, які плели або ткали для утворення мальовничого геометричного, іноді рослинного орнаменту. Бісерні прикраси могли бути у вигляді смуги або опліччя і мали свої регіональні особливості за формою, способами плетіння, малюнком, колоритом [71].

Для позначення цього виду прикрас (намиста) використовуються такі лексеми: *буси* (наку\пила \бус'іў / як на в'іда\н':а), *па\ц'орки* (ў па\ц'орках \иийі), *ка\рал'і* (нач'іп\л'ала ка\рал'іў), *ко\рал'і*.

Мереживо має такі назви: *ме\режи\во*, *т'а\с'омка* (ўс'о вок\руг об\иили та\с'омкоју).

2.3. Лексико-семантична група 'Назви головних уборів'

Лексико-семантична група 'Назви головних уборів' у подільських говірках поділяється на дві групи: 'чоловічі головні убори' та 'жіночі головні убори'.

В комплексах народного одягу особливе місце посідає головний убір. Він підсилює локальну специфіку одягу, підкреслює його святковість або буденність, соціально-класові та вікові особливості, сімейний стан людини.

За часів Київської Русі дівчата носили розпущене волосся, розділене посередині. Ця традиція протягом століть зберігалася в побуті українських дівчат. Мініатюри старих рукописів свідчать про те, що слов'янські дівчата носили розпущене волосся, розділене посередині проділом. Ця глибока традиція впродовж сторіч зберігалася в побуті українських дівчат. Для кінця XIX – початку XX ст. це явище уже стає винятком і нерідко пов'язується з тим чи іншим обрядом. На Поділлі, зокрема, жінки розпускали волосся на знак жалоби під час похорон. На значній території України дівчата розпускали волосся на весіллях. Під час роботи волосся підв'язували або заплітали в коси. Для дівчат характерною була зачіска з однією або двома

косами. Зачіска в дрібненько сплетені косички – «дрібниці» поширена була серед дівчат Поділля, Київщини та Полтавщини. Подільські дівчата заплітали волосся в багато попліток (дрібниці) і закладали на голові вінкоподібним способом. Дівчата на Волині та Поділлі заплітали коси учетверо – «батіжком» [71].

Дівочі головні убори суттєво відрізнялися від жіночих. Їм притаманна велика різнобарвність і пишність кольорів. Незаміжні дівчата не мусили покривати голови хустками (винятки лише сезони – та й тоді хустка пов'язувалась так, щоб було видно косу). Більшість дівчат заплітали косу або дві та вкладали їх віночком чи кошиком. На свята голову прикрашали стрічками та квітами (Ї *\коси^е позапл'ї\тайе^ім со\б'ї л'ент та ї \с'т'онжок*).

Вінки були наступною стадією розвитку дівочих головних уборів після простого закладання квітів за стрічку та за коси. Цей святковий дівочий головний убір відзначався територіальними особливостями. На середньому Подніпров'ї розмір квітів поступово зменшується в напрямку до потилиці, в той час як в інших місцях (наприклад, на Поділлі) «квітчалися» в протилежному напрямку [71]. Вінок був ознакою того, що дівчина вже готова до шлюбу. Ні молодші, ні старші жінки вінків не носили: *\мама бе^и\ре в'ї\ночок з бар\в'інку і \житних колос\к'іу / закла\дає^и моло\д'ї на \голову \б'їлу \л'енту // \п'іс'л'а \цего над'ї\вайут \вел'ан* (с.Жабинці Чемеровецького р-ну).

Номен 'стрічка' репрезентується такими лексемами: *\л'ента (обмо\талас' \л'ентоју / як моло\да), \л'енточка, \с'т'онжки^е, бин'да, о\паска*. Наприклад: *Ї голо\ви со\б'ї нац'ац'\куйе^ім / на\тикайе^ім ўс'ї\л'аки^ех кв'ї\ток / зе^иле^и\нини^е / \мн'атки^е / Ї \коси^е позапл'ї\тайе^ім со\б'ї л'ент та ї \с'т'онжок / та ї так во\но \гарно / аж по ко\л'іна т'ї \с'т'онжки^е* (с. Маліївці Дунаєвецького р-ну); *\доўгий \вел'ан і \л'ента*

\б'іла та\ка з бар\в'інку і колос\к'іў \житних (с. Летава Чемеровецького р-ну).

Особливим розмаїттям форм і оздоблень відзначалися весільні головні убори. Характерним для них було те, що верх голови, *маківка*, був завжди відкритим. Звідси й головний убір здебільшого мав вінкоподібний вигляд.

Зачіски заміжніх жінок помітно відрізнялися від дівочих. За давнім звичаєм, вони не заплітали волосся в коси, а, розділивши навпіл, зав'язували у жгут та звивали у плаский клубок на потилиці. У XIX – на початку XX ст. на значній території У країн й зачіска жіночого волосся зводилася до простого закручування його у вузол і підтикання під головний убір.

Головним убором для жінок служили *очіпок*, як обов'язковий головний убір заміжніх жінок – каптур з круглим дном, *намітка* і *хустка*, яку складали по діагоналі в трикутник [56, с. 53-54.].

Варто зазначити, що очіпок, який одягала молода на весіллі, виконував певну магічну функцію та був символом щастя та плодючості в сім'ї [59].

Сьогодні наречені очіпок не одягають, а весільний головний убір молодої має назви відповідно до форми: \вел'ан (\часто на ве"с'іл'у кра\дут' \вел'ан; закла\дає" моло\д'і на \голову \б'ілу \л'енту // \п'іс'л'а \цего над'і\вайут \вел'ан), \вел'он (моло\да ўйа\зала моло\дому \голову \вел'оном / шоп не" ди\виўс'а на д\руги'х д'іў\чат), ко\рона (ўс'і д'іў\чата \л'убл'ат не"ре"гул'увати ко\рону), фа\та (то\д'і закла\дайут фа\ту / \л'енту ўч'і\пили), в'і\нок.

У с. Жабинці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. так описано обряд одягання нареченої: \мама бе"ре в'і\ночок з бар\в'інку і \житних колос\к'іў / закла\дає" моло\д'і на \голову \б'ілу \л'енту // \п'іс'л'а \цего над'і\вайут \вел'ан.

Жіночі головні убори мають назви відповідно до функції, матеріалу, крою і часу носіння. Це – ка\пори (невеликі шапочки, що ззаду зав'язували стрічкою – \луч:а \форма о\ч'інка бу\ли ка\пори); чо\пец', о\ч'іпок (йак

шо \д'їучина їде \замуш^{жс} / то йї ч'їп\л'али на \голову о\ч'їнок), \хустка, бе^н\рет, \шапка, \л'їт'н'а ш\л'апка, капі\л'ушок, хус\тина та ін.

Досліджуючи головні убори жінок, ми зауважили, що на Поділлі досі великою популярністю користується хустка. Хусткою покривають голову заміжні жінки, йдучи до храму. Велика роль хустки у весільному, похоронному обрядах, у таїнстві хрещення. Хустка вказує на вік жінки: молоді жінки носять світлі хустки, жінки середнього віку – бордові, зелені, жовті, а старші – хустки темних кольорів.

Хустка – широко розповсюджене по всій Україні квадратне платове вбрання голови. Способи пов'язування хустки, які частково наслідували способи пов'язування наміток, були різними. У північних районах хустки пов'язували під підборіддям, а кінці зав'язували на маківці (цьому передувало зав'язування двох невеликих платків, один з яких проходив під підборіддям). На Київщині кінці хустки обгортали навколо шиї та зав'язували на потилиці. На Середньому Подніпров'ї хустку драпірували в особливий спосіб довкруги голови, але так, щоб залишити відкритим денце очіпка [59].

Заміжня жінка носила *тернову*, як називають інформатори, *хустину*. Її визначення пов'язане не з кольором, а із способом розквічування. Так на цій хустині мали бути зображені крупні квіти на темно-чорному або синьому тлі. Сама хустина була з тонкої шерстяної тканини. Молода жінка зав'язувала цю хустину кінцями назад, а більш літня – під підборіддя.

У досліджуваних говірках для назва жіночої хустки виявляється у двох опозиціях: тепла (товста) і літня, як репрезентуються відповідним набором лексем: \тепла \хустка, \пу\хова \хустка, пу\хоўка, г\руба \хустка (т\реба хо\дити ў г\руб'ї \хус'ц'ї / то ні \буде бо\л'їти голо\ва), ко\синка, пірка\л'ова хус\тина, \газова хус\тина, те^нр\ноўка (пок\рила \голову те^нр\ноўкоју), кап\ронова, \шоўкова хус\тинка.

На Поділлі носять в'язану хустку з ажурними мереживними візерунками, що називається *паву\тинка*. Лексема *паву\тинка* у значенні

хустка в літературній мові не фіксується. У східноподільських говірках лексема *наву\тинка* теж поширена і позначає «просвітчасту хустку білого кольору, вив'язану з тонкої шерсті або пуху, інша назва якої *\хустка а\журна* (ССпГ, сс. 187-188).

Говіркова назва *\хустка* (поширена по всій території) зафіксована з нормативним значенням «1. Шматок тканини або в'язаний, трикотажний виріб, перев. квадратний, який пов'язують на голову, шию, напинають на плечі» (СУМ, Т. XI, с. 175). Ізогласа назви *\хустка* продовжується в інших українських говорах: покутських – *\фустка* [18] карпатських – *\хуста*, *\фуста* [4, Т. II, к.106], гуцульських (ГГ, с. 199), (МСГГ, с. 209), буковинських (СБукГ, с. 607), бойківських – *\хустка* (СБГ, Ч. II, с. 348], поліських – *\хуста* (СПГ, с. 226), західнополіських – *\хустка* (СЗпГ, Т. II, с. 236).

Назва *хус\тина* в говірковому мовленні вживається як синонім до назви *\хустка*, інколи позначає хустку меншого розміру.

Невелика тонка хустка може мати назву *ко\синка* (поширена по всій території) позначає. У Словнику української мови слово *косинка* вживається як «трикутна жіноча хустка, яку носять на голові або шиї» (СУМ, Т. IV, с. 305). Лексему *ко\синка* зафіксовано й у східноподільських говірках в ідентичному значенні (ССпГ, с. 126).

Дія 'пов'язатися хусткою' у подільських говірках передається словосполученнями: *поўја\затіс'а \хусткоју*, *заўја\затіс'а \хусткоју*, *за\вилас' хус\тиноју*, *закру\титіс'а ф \хустку*, *пок\рити \голову*. Наприклад: *не" бу\ло ў шо ўзу\ватіс'а / \йісти / ўд'аг\нутіс'а // с\тарша се"ст\ра іде до к\лубу / а \менча не" іде / бо с\тарша закру\тилас'а ў йід\ну хус\тину* (с. Велика Левада Городоцького р-ну).

Чоловічі зачіски та головні убори. Для найбільш поширених чоловічих зачісок українських селян XIX ст. характерне досить високе підрізання волосся навколо всієї голови. Верхнє волосся біля маківки прикривало підголені місця. Головні убори були більш різноманітними.

Залежно від сезону, місцевих традицій тощо їх робили із різних матеріалів та багатьох форм. Деякі різновиди мали пишне оздоблення, особливо на Західній Україні [59].

У холодну пору одягались гостроверхі шапки з овечого хутра. Шапка – найдавніший тип чоловічих головних уборів. Наприклад, у с. Проскурівка Ярмолинецького р-ну: *а \хлопц'і со\б'і з'єби\ралис'і на \друг'ім по\д'в'іру / \тоже" \файно ўби\ралис'і ў шап\ки.*

Узимку носили шапки з овечого хутра або суконні з хутровою опушкою. Ця стародавня традиція зберігалася до початку ХХ ст. Носили їх залежно від місцевих звичаїв – прямо на всю голову, заломлюючи посередині, зсуваючи на потилицю або набакир.

Якщо шапка вовняна, то називають загальною назвою *\шапка (\шапка Йі\вана сто\йала ўс'іг\да наба\кир / бо в'ін л'у\биў п'ітслу\хатис'а до \кожного) або ба\ран'ача \шапка.*

На Покутті родова назва *\ш'епка* диференціюється за такими семантичними ознаками як “матеріал виготовлення” (*ба\ран'іча \ш'епка (ба\ран'ічка), кро\л'еча, \норкова, ка\ракуле"ва, \нутр'іје"ва \ш'епка*), “зовнішній вигляд” (*па\наха* «висока хутряна шапка»), “частина тіла” (*ву\шанка*), “територіальна ознака” (*ку\банка*) тощо [18].

Залежно від виду хутра шапка мала назви *кро\л'ача, \норкова, ка\ракул'ова, \нутр'іјова, пе"с\цова*. Ці атрибутивні словосполучення вживаються у мовленні середнього та молодшого покоління. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках фіксує найменування *\шапка з \нутрії, \шапка ка\ракулева, \шапка кро\ляча, \шапка \норкова, \шапка пес\цова* (ССпГ, с. 324).

Сучасні чоловічі убори на Поділлі теж мають назви відповідно до форми і сезону носіння. Так, зимові чоловічі убори називаються: *\шапка ву\шанка, у\шанка, \шапка ву\ханка і \шапка ву\шанка (як бу\ло то*

холод\но / то \бат'ко нат'а\гаў ву\шанку і ї\шоў \порати^ес'а до ху\доби^е).

Назва ву\шанка в ідентичному значенні вживається і на Покутті [18], і у західноподільських говірках (ССпГ, с. 55). У західнополіських говірках зафіксована назва ву\хачка (СЗпГ, Т. I, с. 81).

Чоловіки влітку одягали капелюхи – брилі (солом'яники). Вони займали важливе місце серед головних уборів українських селян. Їх плели різними способами: рівною широкою стрічкою, а також у зубчики, в луску, косичкою тощо. Перші носили назву *простих*, а інші – *зубчастих*. Широкою популярністю користувалися брилі з широкими крисами і головою у вигляді зрізаного конуса.

Цей вид головного убору побутує в селах і зараз. У досліджуваних говірках засвідчено вживання таких лексем на позначення чоловічого капелюха: якщо капелюх насправді зроблений з соломи, то він називається: *капі\л'ух* (сплілиї со\лом'яний *капі\л'ух*, со\лом'яний *капі\л'ух* і со\ломн'яний *капі\л'ух*); *со\лом'янік*, *со\ломчик* (со\лом'янік (їхо\ниў со\лом'янік / таї полі\т'іў / як \вихор); *брил'* (її\ван но\сиў їс'ї\гда тої *брил'* по\дерти^еї / шоп \сонце" ї \голову не" не"к\ло).

Словник української мови подає назву капелюх у значенні «1. Жіночий або чоловічий головний убір із фетру, соломи тощо; бриль» (СУМ, Т. IV, с. 92).

Осінньо-весняний головний убір залежно від форми може мати різні назви. Так, 'берет' у досліджуваному ареалі виявляється у фонетичних варіантах – *б'ї\r'ет* (ну до \чого \кол'ер \цего б'ї\r'ета / та це лиш на па\рад же\го б\рати) або *б'е\r'ет*, а також *наба\кирок* (та\ка \шапка / як їс'ї / \т'іко но з \пупчіком);

Літня кепка – 'головний убір із козирком' – на Поділлі має назви: *\кашке"т*, *\кепка* (ра\ба), *\к'епка*, *\кашк'іт* (шо з \того \кашк'іта // як ї

н'ім їс'і \вуха \гол'і; напиўс'а кум / загу\биў ф\чера **каш\кета** дес' п'іт п\лотом.

Лексема \кашк'іт вживається також на Покутті [18] й інших говірках. У літературній мові фіксуємо назву каш\кет в ідентичному значенні з говірковим (СУМ, Т. IV, с. 125).

У с.Маліївці Дунаєвецького р-ну інформатор детально розповіла про чоловічі головні убори минулого: **шап\ки** \тоже \шили^е // шап\ки са\м'і і \зајач'і \були^е і кро\л'ач'і \були^е // доро\гих та\ких ша\пок не \було // а ја ше^у памн'і\тају ў \мого \тата та\ка куд\лата \була / ја не^у з\нају з \чого јіх \шили^е та\к'і куд\лат'і / ше ма\лоју \була // то по\моје^уму так јак коза\ки ко\лис' хо\дили^е та\к'і куд\лат'і / а то башили^е\ки \були^е / сол\дати^е слу\жили^е ў сол\датах / то на с\поді \кашк'іт / а з\верха **баш\лик** та\ки^еї нази\ваўс'а / та\киї тут\во дого\ри р'іг / о / а с'у\ди в'ін \ш:ити^еї су\кони^еї / а с'у\ди так'і\во \к'ін'ц'і \доўг'і / і јак ўже \јіде^у чоло\в'ік на ја\кус' \фурманку чи шо / то з\верху нат'а\гаје^у тої **баш\лик** і суда\во \тими^е \к'ін'ц'ами^е заў\јазује^с'і і так в'ін \јіде.

Ізогласа \ш'єпка продовжується у багатьох інших українських говорах: (КСЛГ, с. 345), (СБГ, с. 656), (СЗпГ, Т. II, с. 259), (ССпГ, с. 323), (СУМ(Г), Т. IV, с. 474).

‘Капюшон’ закартковано у фонетичному варіанті *кап'і\шон*.

‘Чоловічий шарф’ у подільських говірках має назви: \шал'ік (\бат'ко \мали до сво\го кожу\ха ше ї с\лаўного \шал'іка), шарф, каш\не (ко\лис' бу\ло ў \мод'і / но\сити ші\роке каш\не).

Отже, аналіз назв головних уборів Поділля дає підстави стверджувати, що досліджувана лексико-семантична група має досить розгалужену структуру. Диференційними ознаками, за якими протиставляються досліджувані лексеми, є “матеріал”, “особливості носіння”, “зовнішній вигляд”, “крій” тощо. Назви головних уборів подільського регіону досить

різноманітні за своїм семантичним обсягом, фонетичним, акцентуаційним, словотвірним варіюванням. За походженням слова на позначення подільського одягу репрезентують як питомо українські назви, частина з яких засвідчена ще в праслов'янський період, так і запозичення, переважно з сусідніх мов. Модні віяння сьогодення не оминають і Подільський край. Тому у досліджених говірках засвідчено багато нових назв. Але традиційне найменування головних уборів досі відчутне.

2.4. Лексико-семантична група 'Назви одягу для ніг'

Взуття здебільшого вважалося «статусною» розкішшю: багатії носили шкіряні чоботи, а селяни – плетені зі стебел рослини «личаки». Ще існували «постоли», стягнені зі свинячої чи волової шкіри.

Заможні жінки носили «сап'янці» з кольорової шкіри. Пізніше чобітки дійшли і до селянок, хоча більш як святковий елемент вбрання. Тобто в жодному разі чобітки не були виключно взуттям. Найчастіше це була найомріяніша дівчиною краса. ЛСГ на позначення одягу для ніг об'єднує семантику позначення взуття – зимового, літнього, кімнатного, шкіряного, назви частини взуття, назви одягу для ніг [68].

Репертуар назв одягу для ніг у подільських говірках включає як давні, так і інноваційні номени на позначення жіночого й чоловічого одягу для ніг, пошитого з різного матеріалу, різноманітної гами кольорів, виготовленого за певним кроєм. Домінантною диференційною ознакою, що організовує структурно й семантично в сімексеми, які можна віднести до цієї лекс

ико-семантичної групи, є 'стать носія одягу'.

Форми і матеріал взуття, як і одягу загалом, виникли та розвивалися в різних районах України залежно від природних умов, характеру господарської діяльності, економічного становища населення. Робили взуття переважно з рослинних стеблин або кори дерев (лика), зі шкіри та повсті. Матеріали зумовлювали й техніку виготовлення взуття. Воно було плетеним, стягнутим або зшитим. Улітку жінки, особливо бідні, ходили просто босоніж [59].

На ноги у давнину одягались постоли, які були взагалі буденним взуттям, а в бідних – і святковим. У багатших святковим взуттям були чорні чоботи. Сьогодні назва *посто\ли* сприймається як застаріла, оскільки вийшов з ужитку такий вид взуття. Постоли ще називають *\лапт'і: даў\но ні \нос'ат' ўже тих \лапт'іў*.

На ноги, особливо якщо його вдягалась молода дівчина, мали взуватись чобітки.

Чоботи – зшите шкіряне взуття, яке було відоме на території України ще за давньокиївської доби. Проте у селянський побут вони ввійшли набагато пізніше – лише наприкінці XVIII ст., та й то здебільшого серед заможного населення [59].

Високе шкіряне взуття у досліджуваних говірках має назви *\чоботи*, *\чобати*, *са\пож^мки*. Номен *\чоботи* запозичений із тюркських мов (Фасмер, Т. IV, сс. 370–371] і функціонує переважно на позначення чоловічого взуття. Лексема *сапо\ги* поширена в російських говорах [34, Т. IV, с. 138]. Дериват *са\пож^мки* у досліджуваних говірках позначає семи 'жіночі чоботи' та 'жіночі чоботи з короткими халявами'. Крім них, на позначення жіночих чобіт із короткими халявами вживаються лексеми, семантика яких конкретизується за допомогою афіксів *полу-*, *-ик*, *-к-*: *полуса\пош^жки*, *\ботики*, *\бот'іки*, *\боти*, *\бурки*, *чоб'іт\ки*. Наприклад:

\бурки^е ро\били^е / п\рили^е о\вечу \воўну і на варс\татах \тожи^е ро\били^е / \везли^е ў ду\наїўцї і на ка\лушї і то\то сук\но там на ка\лушах наби\вали^е і при\вози^ели^е до\дому та\кі с\вої ро\боти^е сук\но (с. Маліївці Дунаєвецького р-ну).

Лексема *боти* має широку семантичну структуру і передає семи ‘жіночі гумові чоботи з короткими халявами’, ‘жіночі гумові чоботи з короткими халявами на вилитих каблуках, у які вставляють корок’, ‘жіноче коротке гумове взуття, яке взувають на туплі в негоду’, ‘короткі жіночі чоботи’.

Лексеми *че^{ре}\вики*, *чири\вики*, *бо\т’інки* спільні у реалізації сем ‘чоловіче взуття вище кісточок, яке зашнуровують шнурками’, ‘жіноче взуття вище кісточок, яке зашнуровують шнурками’.

ДО “матеріал для виготовлення” вплинув на формування окремої мікрогрупи на позначення чобіт. Сему ‘чоботи, виготовлені з кирзи’ передають словосполучення з атрибутивом *кирзовий* у різних фонетичних варіантах: *\к’ірзов’і \чоботи*, *к’ірз’а\ки*, *кірза\ки*, *кірз’а\ки* (*ў\чора но\вен’к’і кірз’а\ки ку\пила*), *\роба (\сеї зі\ми ја \роби \нав’ім’ ні ўзу\ваў)*.

Сема ‘чоботи, виготовлені з хрому’ у досліджуваних говірках реалізована однотипно: *х\ромов’і \чобати* і *х\ромов’і \чоботи*.

У с.Маліївці Дунаєвецького р-ну інформатор описала різновиди чоловічого й жіночого взуття: *\р’ізали^е ху\добу / ви^епраў\л’али^е / са\м’і ви^епраў\л’али^е ш\к’іри^е і ро\били^е \чоботи^е з тих ш\к’ір та\к’і як \к’ірзов’і // \к’ірзов’і по\тому бу\ли / а то с\вої \чоботи // ро\били^е х\ромов’і че^{ре}\вики^е / ви^епраў\л’али^е / во\зили^е ў З’ін\к’іў / ви^епраў\л’али^е хром че^{ре}\вики^е //*

ж’ін\ки ў че^{ре}\виках хо\дили^е / че^{ре}\вики^е / сан\дал’і х\ромов’і / а ў\зимку \чоботи^е / \чоботи^е с\вої \јуртов’і ка\зали^е // с\вої

\чоботи^е ро\били^е / а по\тому ўже" поја\вилос'а сук\но / за\чали^е \вал'анки^е \шити^е.

На позначення чобіт, виготовлених із гуми, у досліджуваних говірках уживають атрибутивні словосполучення *р'і\з'інов'і \чоботи*, *р'і\зинов'і \чоботи* та однослівні похідні назви *р'із'ін'аки*, *р'ізін'аки*. Усі номени є похідними від французького *résine* 'деревна смола' (Фасмер, Т. III, 462].

Атрибутиви на позначення гумових чобіт вище колін мотивовані лексемами *рибак*, *риболов* і вказують на рід занять користувача: *ри\бац'к'і \чобати*, *ри\бац'кі \чоботи*, *ри\бал'с'к'і \чобати*.

Спільними у реалізації сем 'зимове взуття з валяної вовни', 'зимове взуття, пошите із сукна' є лексема *вал'анки* та її фонетичні варіанти *\вал'енки*, *\вал'інки* (*ја ў чих \вал'анках \вишл'ондрала \ц'ілу \зиму; \д'іти^е ўсе бу\ло хо\дили^е до \баб'ц'і ў \вал'анках / шо во\на йім пода\рила*).

Лексема *вал'анки* мотивована лексемою *валяти* [6, с.73].

В окремих говірках опозиція зазначених сем виражена за допомогою атрибутивів *битиї*, *шитиї*: аналітичні найменування *\бит'і \вал'анки*, *\бит'і \вал'інки* позначають зимове взуття з валяної вовни і *\шит'і \вал'анки*.

'Вузькі чобітки' – *х\ромов'і \чоботи на \вих'іт, чоб'іт\ки*.

Гумове взуття, що є доповненням до чобіт. Його одягають поверх звичайного, щоб уберегти від вологи, позначається на всьому досліджуваному ареалі лексемою *галoш'і* або її фонетичним варіантом. Диференціація реалії залежно від висоти спричинила появу сем 'гумові калоші вище кісточок', 'гумові калоші нижче кісточок'.

Гумові калоші вище кісточок позначають словосполучення *гли\бок'і галoш'і*, *гл'і\бок'і галoш'і* (*ка\лош'і, га\лош'і*); сему 'гумові калоші нижче кісточок' передають найменування *м'іл\к'і галoш'і*, *ни\зен'к'і галoш'і*, *\м'елк'і галoш'і* (*ка\лош'і, га\лош'і*). Наприклад: *тиї п'іш\ла до \тойі*

ш\колиє їй ід\н'їм галошовиє дв'ї но\з'ї / тий їк\ралиє ше тої га\лош (с. Дашківці Віньковецького р-ну).

Сполука [л'ї] у лексемі гл'ї\бок-ї характерна для подільських говірок, що виразно засвідчує АУМ [4, Т. I, к. № 23].

Назва літнього взуття залежить від форми: закриті – *\туфл'ї, \туфл'ї* (на *п'їт\борах, ду\п'їру ку\пила*); відкриті – *бусо\ношки* (*во\на не"ре"б\ралася в бусо\ношки*) / *босо\ношкі* (*ку\пи о\ц'ї босо\ношкі за др'їб\ного пята\ка / таї будеш ї них вібі\вати гона\ка*); літні туфлі з відкритою п'ятою – *ш\л'опанц'ї, шл'опанц'ї*.

На позначення загальної назви взуття вживаються лексеми, похідні від псл. *ob- та *jъz (Фасмер, Т. III, с. 10): *їзу\т'а, їзу\вачка, \обуї, їзу\ван'а, о\буї*.

Для найменування старого, поношеного взуття зафіксовано субстантиви *стар\їо, \чун'ї, шкарбу\ни* та атрибутивні словосполучення *ста\ра обуї, \порвате їзу\т'а, \порване їзу\т'а, з\ношене їзу\т'а, нипот\р'їбне, р\ване*.

‘Робочі чоботи’ можуть мати варіанти *\роби* (*н'їколи ні п'їдве"д\д\т' ї се"л'ї*) і *хода\ки* (*хода\ки мо\її бу\ли їже с\топтан'ї / а ку\пити др\уг'ї / то н'їц бу\ло гро\шеї*).

Видові назви взуття у досліджуваних говірках мають багато ізоглас в інші говори південно-західного наріччя: бойківські *\обуї, гума\ки, хода\ки* (СБГ, Ч. II, сс.12, 199, 343], бук. *к'їрза\ки, \мешти* (МСБГ, Вип. IV, сс. 46, 74), вол. *гума\ки, кирз'а\ке* (МСЗвГ, сс. 103, 138). У наддністрянському говорі вживаються для загальної назви взуття вживаються лексеми – *\обуї, \мешти, \капц'ї, пан\тофл'ї, па\тинки*. Вони як домінантні утворюють виразний гіперо-гіпонімічний ряд у наддністрянських говірках: *\боти* – ‘гумові чобітки’, *ру\мунки* – ‘високі жіночі черевики’, *еск'ї\моси* – ‘святкові чоловічі валянки’, *штай\гури* – ‘масивні чоловічі чоботи’, *\ш'їни, \ш'їм'ї* – ‘святкові жіночі чоботи’,

гу\мовці 'і – 'гумові чоботи', *к'ірза\ки* – 'робочі чоботи', *\корки* – 'туфлі з широкими підборами', *ка\л'ош'і* – 'галоші', *хода\ки*, *ш\краби* – 'старе взуття', *сан\дали* – 'сандали', *па\тинки* – 'капці', *ш\л'опанці* 'і – 'літні туфлі з відкритою п'ятою', *\бурки* – 'жіночі суконні зимові черевики', *бо\саки* – 'босоніжки', *\виступці* 'і, *сн'і\говці* 'і, *\ці'ун'і* – 'вузькі чобітки', *хан\толи* – 'великі чоботи', *барла\ки*, *ці'і\жемк'і* – 'жіночі туфлі'.

Жіночий різновид 'одягу для ніг' може бути двох типів: 'вив'язаний одяг для ніг без штанців' і 'вив'язаний разом із штанцями одяг для ніг'. Ці дві семантики вступають у відношення опозиції, що є релевантною для всіх подільських говірок. Найбільш поширеними на досліджуваному ареалі є такі лексичні репрезентанти аналізованої опозиції сем: *чул\ки* / *пан\чохи* : *кол\готи* / *кол\готки*.

Назви панчох утворюють також мікропарадигму репрезентатив опозицій сем 'панчохи з бавовняної тканини': 'панчохи з капронової тканини', що реалізуються в досліджуваних говірках відповідно – *прус'\т'і пан\чохи*; *кап\ронов'і чул\ки* / *кап\ронки*.

У подільських говірках сема 'жіночий одяг для ніг без штанців' регулярно реалізується лексемою *чул\ки* (<тюрк. *tšəlga*, *tšulga* "чулок" (Фасмер, Т. IV, с. 380) або описовою номі

нативною конструкцією, до складу якої завжди входить загальна назва чулки: *кап\ронов'ї/прус'\т'їчул\ки*.

Назва *пан\чохи* була засвоєна подол'янами через польське й словацьке посередництво з німецької мови (нім. *Bündschuh* “в'язаний черевик; легке, в'язане шнурками до колін селянське взуття” (ЕСУМ, Т. IV, с. 280).

Сема ‘короткі панчохи’ репрезентована у говірках Поділля лексемою *\нос\ки*. Рідше вживається назва *шкар\петки* (М. Фасмертлумачить українське шкарпетки як похідне від пол. *szkarpetka* < італ. *scarpetta* “башмачок” (Фасмер, Т. IV, с. 447).

Серед лексем, що можуть позначати як жіночий, так і чоловічий одяг для ніг, виокремлюється інновація *\гол'фи* – поширена у більшості досліджуваних говірок. Ця лексема вживається на позначення ‘коротких панчох до колін’. Англійське запозичення гольф потрапило до словникового складу обстежених говірок, очевидно, з літературної мови й фонетично адаптувалось до традиційної вимови приголосних у подільських говірках.

Найдавнішою в аналізованій лексикосемантичній групі назв одягу для ніг можна вважати номінацію шматка тканини, яким обмотують ногу перед взуванням — онучу. Порівняємо: ст.-сл. онушта <*onutia (Фасмер, Т. III, с. 142); псл. *onutja, очевидно, префіксальне похідне від дієслівної основи *outei < іє. *eu/ou- “надягати” (ЕСУМ, Т. IV, с. 194). Інформатор із с. Летава Чемеровецького району так її описала: *а пан\чох'іў то не" \було / таї ја\кес' таке" \во д\ран'т'е спе"ре" \шиў ўже н'іку\дишне" / ну таї позави" \ваў то\т'і \ноги" / таї моту\зочком обвја\заў шо\би не" тої / а ўже хо\диў.*

Назва онуча відома усьому українському діалектному континууму. Порівняємо: гуц. онуча // унуча “шматок тканини, яким обмотують ногу перед взуванням” (ГГ, с. 139); поліс. онуча: 1) ганчірка для миття підлоги; 2) ганчірка, якою користуються на кухні; 3) кусок полотна чи сукна для обмотування ніг під деяке взуття (переважно під чоботи)” (СПГ, с. 144), бойк. онучка “полотно, яким обвивають ноги; взуття з овечої вовни” [СБГ, Т. II, с. 20).

Дія ‘на босу ногу (взутися)’ у подільських говірках репрезентована такими словами та словосполученнями: *на \босу \ногу, бос'а\ка, го\лоб'іски / го\лоб'ішки.* Наприклад: *не" \було ў ч'ім хо\дити" / го\лоб'ішки" до ш\коли" йш\ла / бо т\реба було йти щоб хоц' з\нала*

д\|важди^е два / тий п'иш\ла до \тойі ш\коли^е (с. Дашківці Віньковецького району); як бу\деш **во\лоб'іски^е** / а во\но гри^е\зе // ну таї позави^е\ваў то\т'і \ноги^е / таї моту\зочком обўја\заў шо\би не" тої / а ўже хо\диў (с. Летава Чемеровецького району).

Отже, досліджувана ЛСГ становить складну цілість; лексеми, що її утворюють, пов'язані тісними дериваційними і семантичними зв'язками. Однослівні найменування взуття є іменниками, в описових словосполученнях атрибутиви вказують на матеріал чи спосіб виготовлення. Окремі номени відзначаються значною кількістю фонетичних варіантів. Номінація взуття у говірках Хмельниччини свідчить про активні діалектотворчі процеси і відкриває перспективи для подальших досліджень.

Висновки до 2 розділу

Одяг є частиною матеріальної культури народу, виразником його естетичних смаків та уподобань, показником заможності чи бідності.

Національний одяг — це віддзеркалення духовних цінностей наших предків. Цим пояснюється багато функціональності українського народного вбрання. Адже костюм — то не лише ілюстрація одягу з прив'язкою до території, але й ціла повість про людину. Вікова градація, використання матеріалів, елементи оздоблення, зокрема — вишивки, зачіски і аксесуари, — це все те, що може дати повну інформацію про людину.

Тематична група лексики назв одягу та взуття складається з давніх та інноваційних номінацій, функціональне навантаження яких часто однакове (чулки, гольфи).

Досліджувана лексика у говірках Поділля характеризується такими ознаками: значна кількість фонетичних (у тім числі акцентуаційних) та словотворчих варіантів лексем, відомих й іншим українським говорам; майже відсутня семантична спеціалізація загальноновживаних номенів. Ш

ироко використовуються загальні назви для номінацій окремих реалій аналізованих лексико-семантичних парадигм.

Специфіка досліджуваних лексико-семантичних груп полягає в частотності (іноді й регулярності) вживання паралельних назв, що можуть виступати абсолютними синонімами; в ускладненні структурної організації лексико-семантичних груп, що зумовлене різноплановістю денотатів, особливостями призначення одягу, впливом диференційних ознак 'статьносія одягу', 'матеріал виготовлення', 'призначення' й ін.

ВИСНОВКИ

Побутова лексика, зокрема назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас, належать до широко вживаних пластів словникового складу і характеризуються різноманітними семантичними процесами.

Ноша у традиційній культурі виконує роль значною мірою не засобу прикриття та обігріву тіла, а радше культурного аналогу тіла, символічного тіла. Одяг виступав способом формування, дороблення і організації тіла в процесі підготовки та реалізації основних життєвих програм – збереження виду й продовження роду. Інколи нефункціональні, хворі частини тіла замінювалися одягом (неплідна жінка одягала сорочку плідної тощо).

Одяг доповнював ті елементи тіла, роль яких зростала на відповідних етапах: немовляцтво супроводжувалося кокономорфним одягом, незшитою боками сорочечкою-плащком без рукавів; невиробничий дитячий період, час опанування базових умінь (сидіти, повзати, ходити, говорити) – сорочечкою вже з рукавами, поясочком; початок виробничого періоду, пастухування, допомога при хаті проявлялася оснащенням дитини взуттям і одягом (у невеликій кількості); статеве життя позначалося поясними видами одягу – спідницею, штанами; шлюбне життя – максимальною кількістю одягу й найбільш повною комплектацією; старіння – зменшенням компонентів одягу, балахонистістю, поверненням до кономорфності (завершувалося новим, “холостим”, одягом у покійника).

Кожен елемент народного вбрання є частинкою, покликаною посилити елемент інший. Використовуючи народний костюм в тій чи тій сфері сучасного життя, варто першочергово досягти відповідності між різними деталями. Так, наприклад, буденний одяг не можна поєднувати зі святковим головним убором, взуттям і коштовними прикрасами, або одягати речі, які різко контрастують між собою в плані регіональному, не відповідають віку тощо.

Розмовна українська мова відображає "ментальний простір" українського народу, його побут, трудове життя, господарську діяльність, світогляд, звичаї, обряди, вірування відзначається просторовою варіативністю і територіальною диференціацією. У ній можемо простежити історію формування мовно-територіальних утворень, взаємодію між різними формами існування мови і, передусім, – літературною, взаємовпливи інших мов у процесі історичного розвитку.

Аналіз зібраного матеріалу свідчить, що лексика на позначення ноші багата і досить різноманітна, тому утворює розгалужену щодо структури тематичну групу.

Наповнення наддіалектних сіток-моделей тематичної групи 'Назви ноші' у подільських говірках здійснюється за рахунок лексичних, морфологічних та фонетичних варіантів апелятивів різного походження, як власне українських утворень, так і запозичених лексем, на зразок: праслов'янські лексеми *ко\жух*, *чо\пец'*, *\појас*; давньоруський номен *о\дежа*, як похідне утворення від праслов'янського *о-дѣвати* – 'класти на себе', *ме"**режіво* та ін., а також іншомовні запозичення – полонізм *ко\шул'а* (пол. *koszula*), германізми *б\лузка* (нім. *bluse*) 'сорочка' *\фартух* (*хвар\тух*, *фартуш\чина*, *фарту\шок*), тюркізм *\кофта*, латинізм *кап'і\шон*, англійський номен *п'ід\жак*, французькі слова *жа\кет* (*жімкет*, *ж'імк'ет*, *жу\кет*), *жі\л'ет* (*жі\л'етка*), *кор\сет* (*кор\с'ет*, *кар\с'ет*, *гор\с'ет*) та ін.

В ареалогічному аспекті найвиразнішою рисою аналізованої тематичної групи є те, що родові назви ноші притаманні всім досліджуваним говіркам, а їх видові кореляти фіксуються спорадично без менших чи більших локальних осередків по всій території, поступово переходячи в інші контактні говори.

Лексико-семантичні групи досліджуваної групи лексики утворюють своєрідну мікросистему, протиставляючись за властивими їм

диференційними ознаками, зумовленими наявністю конкретної реалії. Це спричиняє явище семантичного синкретизму та вільного переміщення лексем у моделі семантичної структури мікросистеми.

Виявлено поліфункціональність одних номенів і монофункціональність інших: один номен може одночасно використовуватися як назва для кількох предметів одягу чи взуття (наприклад, *за\паска* як ‘пасок’ і як ‘фартух’) або репрезентує лише один десигнат (як-от, *бос’а\ка* ‘на босу ногу (взутися)’).

Відзначено випадки полісемії – називання номеном кількох десигнатів у межах однієї говірки; водночас зафіксовано дублетність – позначення одного десигната в тій самій говірці кількома номенами. Так, у більшості випадків на означення будь-якого предмету носі вживається кілька назв, причому діалектні слова використовуються більше мовцями середнього та, особливо, старшого покоління. У зв’язку з цим в обстежуваних говорах паралельно з новими, засвоєними з літературної мови назвами, виступають традиційні діалектні лексеми: *\запаска*, *\запінка*, *\фартух* (*хвар\тух*, *фартумшок*), *п’е\р’едн’ік* та ін.

У говірках Хмельниччини спостерігаються також гіперо-гіпонімічні відношення, коли одна і та ж назва вживається для позначення як родової, так і видових сем. Наприклад, семема ‘загальна назва одягу’ може бути представлена у досліджуваному ареалі лексемами *о\дежа* та *ш\мат’а*, що накладаються на видові семи ‘святковий одяг’, ‘вишуканий одяг’, інколи з апелятивом, як-от: *па\радна*, *віход\на*, *на с’\вата*, *на \вих’ід*, *\файна*, *на\р’адна* та ін.

За структурою більшість найменувань є окремими лексемами; а ті назви, які є полікомпонентними утворюються зазвичай за моделлю атрибутивного словосполучення або за моделлю сурядного словосполучення чи простого речення, наприклад: *о\дежа на с’\вата*, *ш\мат’а на \вих’ід*, *па\радна*; *о\дежа \коло \хати* (*пе”ре”бе”\рис’а мі\н’і в о\дежу \коло \хати*);

с'п'ід^тн'і, \нижн'і шта\ни; п\лат'а \сиц:еве, пра\ме, ф пл'іс'і\роўку, ф ті\т'анку, ф чо\тири к\лини та ін.

Номені в різних говірках зазнавали формального варіювання на фонемному, акцентному та граматичному рівнях; переважають фонемні варіанти (наприклад: со\ломјани і капі\л'ух і со\ломн'ани і ; \гудзік, \гудзік, \гузік; пал'\то, пал'і\то та ін.), акцентних та граматичних – значно менше.

Варіативність називання десигната різними лексемами зумовлена кількома чинниками мотивації: 1) матеріалом виготовлення (р'із'ін'аки, |кирзов'і / х\ромов'і |чоботи; \байкова со\рочка, в'іл'уров'і шта\ни, х\лопкова ру\башка, в'іл'\в'етов'і б\р'укі, воў\н'аній ко'мжух, лаф\сановий кус\т'ум; 2) ступенем зношеності: |нова – до |ходу – |нос'ана, з|ноши'ена, ста|ра о|дежа; 3) частиною тіла, яку покриває: голе|нишче; 4) способом виготовлення: \шит'і \вал'анки; \бит'і \вал'анки; 5) особливостями крою і зовнішнім виглядом: \јупка го\де, пр'а\ма, ті\т'анка, \јупка кл'ош, к\л'ошина, пріта\л'она с'п'ід\ниц'а, \јупка ў \р'уші, шот\ланка, шістік\линка; гли\бок'і га\лош'і, полугл'і\бок'і, полуса\пош^жки; 6) звуконаслідуванням: шк\раби; 7) призначенням: о\ч'іпок, \хустка, \вел'он; 8) особою користувача: рибо\лоўс'к'і \чоботи ри\бац'к'і \чоботи та ін.

Аналіз мотивації номенів показав, що десигнат може оцінюватися діалектоносіями за різними ознаками. Так, певна кількість назв ноші характеризується виразною етимологією, як наприклад: наба\кирок ('берет') – та\ка \шапка / як ўс'і / \т'іко но з \пупчіком та ін.

Багато назв носить описовий характер або вживаються перифрази: красо\та 'святковий одяг' – ти \нин'і ўб\ралас'а в та\ку красо\ту.

На варіативність впливають також інші мови та внутрішньоговіркові трансформації номенів.

До багатьох номенів у дипломній роботі подано контекст, у якому він вживався інформатором, що уможливить подальше дослідження зібраного матеріалу на інших мовних рівнях. Наприклад: (пос'л'е воїни стало лехше / ўже гроши давали два рази на рік / то мона було шос' купити / пал'то / хустину // а то з валу були панчохи / по'лот'н'ани с'п'ідниц'і з м'ішечка і крашани як не ў ру'дж'авин'і то ў бузи'н'і //; як при'їде з і'ма / то не в т'іл'і в'ізор диве'моса / а со'рочку шийемо чи сп'ідниц'у та ше ї ў бузи'н'і сп'ідниц'у ок'расе'мо // та та'ка во'на ўже г'арна / та'ка г'арна // і нас то'д'і х'лопц'і л'уче л'убили / як вас з'ара ў 'тому г'арному ў та'кому ў'д'аганому//) та багато інших.

Отже, вивчення живого народного, у тому числі й говіркового, мовлення в усьому його розмаїтті – невідкладне завдання сьогоднішніх мовознавців та українознавців. На часі й видання діалектних та етнолінгвістичних текстів і словників, які б уможливили подальше відображення історії народу, матеріальної та духовної культури етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Луцьк: Ред-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т.1. 354 с.; Т.2. 458 с.
2. Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с.
3. Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. 184 с.
4. Грінченко Б. Словарь української мови: У 4т. Київ, 1907–1909. Т.1–4.
5. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів: Вид-во Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. 232с.
6. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т.1–6.
7. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. Київ: Наукова думка, 1987. С.62–267.
8. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ, 1974. 254с.
9. Матеріали до словника буковинських говірок. Чернівці, 1971–1976. Вип. 1–6.
10. Онішкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч.1–2.
11. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування й підготовка до друку Є.Д. Турчин. ІваноФранківськ: Сіверія МВ, 2004. 364с.

12. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266с.
13. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 889 с.
14. Словник української мови : В 11-ти т. / І.К.Білодід (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т 1–11. URL: <http://sum.in.ua/>.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перев. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Москва : Прогресс, 1964–1973. Т.1–4.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аванесов Р.И. Лингвистическая география и структура языка / Вопросы теории лингвистической географии / Под ред. Р.И. Аванесова. Москва, 1962. С. 7–27.
2. Аванесов Р.И. Русская литературная и диалектная фонетика. Москва: Просвещение, 1974. 287с.
3. Анісімова Л.Г. Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках / Дослідження з української діалектології. Київ, 1991. С. 126–138.
4. Атлас української мови: [у 3 т.]. Т. 1. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ. 1984; Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ. 1988; Т. 3. Донеччина, Слобожанщина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я та суміжні землі. Київ, 2001.
5. Бабій Ф.Й. Назви головних уборів у говірках ровенського Полісся / Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези. Житомир, 1983. С. 176–178.
6. Бабій Ф.Й. Назви одягу та взуття говірок Ровенщини з погляду походження / Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези. Ужгород, 1982. С. 72–74.
7. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків: Дельта, 1993. С.162–176.
8. Безлай Ф. Опыт работы над словенским этимологическим словарем / Межд. Симпозиум блемы славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии” (23–24 января 1967 г.): Тезисы докл. Москва, 1966. С. 10–11.
9. Бичко З.М. Діалектна лексика наддністрянського говору. Тернопіль: Лідер, 2000. 280с.
10. Бичко З.М. Назви одягу і взуття в наддністрянському говорі / Мова в часі і просторі. Діалектологічні студії. Випуск 1. Львів. 2003.

11. Борисенко В. К. Вірування у повсякденному житті українців на початку ХХІ століття / Етнічна історія народів Європи. Київ, 2003. Вип. 15. С. 4–10.
12. Вакалюк Я.Ю. Лексико-семантична характеристика назв одягу в говірках Прикарпаття / Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези. Житомир, 1990. С. 181–182.
13. Вовк Ф. Етнографічні особливості українського народу / Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995. С. 39–218.
14. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.
15. Войтів Г. В. З історії назв взуття в українській мові / Культура слова: Республ. міжвід. зб. Вип. 29.
16. Войтів Г. Назви жіночих шийних прикрас у гуцульському говорі / Гуцульські говірки (Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження). Львів, 2000. С. 149–157.
17. Войтів Г. Назви одягу в пам'ятках української мови 14–18 століття: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ун-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1995. 24 с.
18. Гавадзин О. Назви головних уборів у говірках Покуття Українознавчі студії. 2012-2013. № 13-14. С. 60-67. URL: file:///C:/Users/PC-DIM/Downloads/Us_2012-2013_13-14_10.pdf.
19. Герман К. Теоретичні й методологічні засади діяхронного опису діалектів / Школи, постаті, проблеми: Діалектологічні студії. 4. Львів, 2004. С. 243–251.
20. Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспектах: Фонетика і фонологія. Чернівці, 1995. 391 с.
21. Глуховцева К.Д. Лексика народного побуту українських східнослов'янських говорів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова”. Київ, 1992. 23 с.
22. Глуховцева К.Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослов'янських говірок. Луганськ, 2003. 183 с.

23. Говірки Чорнобильської зони: Тексти. Київ : Довіра, 1996. 358 с.
24. Говори української мови / За ред. Т.В. Назарової. Київ: Наук, думка, 1977. 400 с.
25. Гримашевич Г. Одяг поліщука-шляхтича у XVI–XVII ст. (за матеріалами актових книг житомирського гродського уряду / Волинь – Житомирщина. 2007. № 17. С. 149–158. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>.
26. Гримашевич Г. Українські діалектні назви фартуха / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Збірник наукових праць. Серія: Філологія. 2001. Вип. 3 / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. Вінниця: ВДПУ. С. 47–51.
27. Гриценко С. П. Історія походження та функціонування в українській мові назв одягу (кожух, каптан, жупан, свита, плащ) / Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 43(1). С. 278–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43%281%29__40
28. Гриценко П.Ю. Діалектологія / Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2-е, випр. і доп. Київ: Вид-во "Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана", 2004. С. 150.
29. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ: Наукова думка, 1984. 226 с.
30. Гриценко П.Ю. Простір і час у лінгвістичній географії / Проблеми сучасної ареалогії. Київ, 1994. С. 102–110.
31. Гриценко П.Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок у Румунії / Павлюк М., Робчук Ф. Українські говори Румунії: діалектні тексти. – Едмонтон – Львів – П'ємонт – Торонто, 2003.
32. Гуйванюк Н., Руснак Н. Діалектний текст як лінгво-когнітивна одиниця / Українська мова. 2003. № 2(7). С.102–109.
33. Грещук В. Найменування головних уборів на Прикарпатті / Етнос і культура. 2003. №1. С.79–82.
34. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва, 1986–1987. Т. 1–4.

35. Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Українська мова. Ужгород, 2002. 19 с.
36. Дзендзелівський Й. Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи) / Записки НТ ім. Т. Г. Шевченка. Львів, 1990. Т. ССХХІ. С. 249.
37. Еремина В. Ритуал и фольклор. Ленинград: Наука, 1991. 208 с.
38. Єрмоленко С.Я. Мова фольклору / Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2-е, випр. і доп. Київ: Вид-во "Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана", 2004. С. 353–354.
39. Зубрицький М. Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині. Взірці крою і ноші у бойків / Матеріали до Українсько-Руської Етнології. Т.Х. Львів. 1908. Т.10. С.69–75.
40. Історія української мови : Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін. Київ : Наукова думка, 1983. 743 с.
41. Кисілевська О. Похоронні звичаї й обряди в селі Товмачику Коломийського повіта / Етнографічний збірник НТШ. Львів, 1912. Т. XXXI–XXXII. С. 299–302.
42. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Українська мова». Донецьк, 2001. 19 с.
43. Коваленко О.О. Назви взуття у говорах Миколаївщини / Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези. Житомир, 1990. С. 200–202.
44. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 2002. С. 102–115.
45. Курило О.Б. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки с.Хоробричі (давніше Городнянського повіту, тепер Сновської округи на Чернігівщині). Київ, 1924. 111с.

46. Лисиченко Л.А. Архаїчні назви одягу в говірках східної Слобожанщини / XII Республіканська діалектологічна нарада: Тези. Київ, 1965. С. 127–129.
47. Маєрчик М. Одяг як символічне тіло / Тіло в текстах культур. Київ, 2003. С. 69–82.
48. Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. Москва: Наука, 1984. 215 с.
49. Матейко К. Український народний одяг: етнографічний словник. Київ: Наукова думка, 1996. 195с.
50. Микитенко О. Сербські голосіння: поетичний та історико-географічний аналіз. Київ : НАН України, 1992. 152с.
51. Милорадович В. Життє-бытє лубенского крестьянина / Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ, 1991. С. 170–342.
52. Миронова Г. М. Названия одежды в древнерусском языке.: Дис. ...канд. филол. наук. Киев, 1978. 181 с., додатки 47 с.
53. Миронова Г. М. Назви одягу від давнини до сучасності. / Культура слова. 1978. Вип. 14. С. 54–60.
54. Назарова Т.В. Интерферентні ареали як об'єкт дослідження української діалектології / Праці XIII республіканської діалектологічної наради. 1970. С.15–28.
55. Найдорожчий скарб: Слово про рідну мову: Поезії, вислови / [упоряд. В.І. Лучук. Київ: Рад. письменник, 1990. 390с.
56. Нариси з історії декоративного прикладного мистецтва / [за ред. Я. П. Запаско]. Львів: Вид-во Львів, ун-ту, 1969. 190с.
57. Неділько О.Д. Назви одягу і взуття в говірках Чернігівщини / Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези. Житомир, 1983. С. 52–57.
58. Никончук М.В., Никончук О.М. Назви одягу та взуття правобережного Полісся. Житомир, 1998. 230с.

59. Ніколаєва Т. Різновиди традиційного одягу. URL: [http:// etno. webua. org / mynuvshyna / r 18. htm /](http://etno.webua.org/mynuvshyna/r18.htm/).
60. Огієнко І. Як записувати народні говори / Науковопопулярний місячник "Рідна мова" / відп. ред. І. Огієнко. Варшава, 1934. № 4. 152 с.
61. Орлова В.Г. Вопросы интерпретации данных лингвистической географии / Вопросы теории лингвистической географии / [под ред. Р.И.Аванесова]. Москва, 1962. С. 233–250.
62. Пашкова Н.І. Структурна організація лексико-семантичної групи назв верхнього одягу в українських говорах Карпат / Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези. Житомир, 1983. С. 212–214.
63. Пивоваров С., Паук О. Монетні прикраси початку ХХ ст. Середнього Подністров'я / Р.Ф.Кайндль і історична наука: Матеріали Міжнародного наукового семінару "Кайндлівські читання". Чернівці, 22–23 травня 2004 р. Ч. 2. Вижниця: Черемош, 2004. С. 131–133.
64. Пономар Л. Назви одягу Західного Полісся. Київ, 1997. 182с.
65. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. Москва: Изд-во ин. и нац. слов, 1959. Т. 1–2.
66. Програма-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говорів. Чернівці, 1957.
67. Ракова О. Похоронні звичаї й обряди в селі Раранчу Черновецького повіту / Етнографічний збірник НТШ. Львів, 1912. Т. XXXI–XXXII. С. 338–347.
68. Святокум Н. Мовою барв, орнаментів і крою.Український народний костюм / UA modna. 30 липня 2015. URL: <https://uamodna.com/articles/ukrayinsjkyu-narodnyy-kostyummovoyu-barv-ornamentiv-kroyu/>.
69. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини): монографія. Харків: Монограф, 2012. 218с.
70. Сімович В. Граматика української мови (для самонавчання та в допомогу шкільній науці). 2-е вид. Київ-Ляйпціг, 1919. 583 с.

71. Словник термінів українського одягу. URL: http://odyag.ukrsov.kiev.ua/6/-/asset_publisher/Y8ny/content/id/20829.
72. Текст как явление культуры / Антипов Г.А., Донских О.А., Марковина И.Ю., Сорокин Ю.А. Новосибирск: Наука, 1989. 197с.
73. Українські закарпатські говірки: Тексти / [упор. та передм. О.Ф.Миголинець, О.Д.Пискач]. Ужгород, 2004 році. 400 с.
74. Ушинський К. Рідна мова / Розумне, добре, вічне. Київ, 1989. С.113–117.
75. Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи. Київ: Наук, думка, 1985. 579с.
76. Хмара Г.В. Основні ознаки в мотивуванні назв українського одягу / Рідний край. Науково-публіцистичний художньолітературний альманах. Полтава, 2003. №2. С.74–78.
77. Шляхов О. Народні назви одягу в говірках Івано-Франківщини / XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези. Київ: Наукова думка, 1977. С. 72–77.
78. Юсікова О. Динаміка говірки як об'єкт дослідження / Діалектна лексика: лексикологічний та лінгвогеографічний аспекти. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С.97–101.
79. Czyżewski F. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy. Lublin, 1986. 230 s.